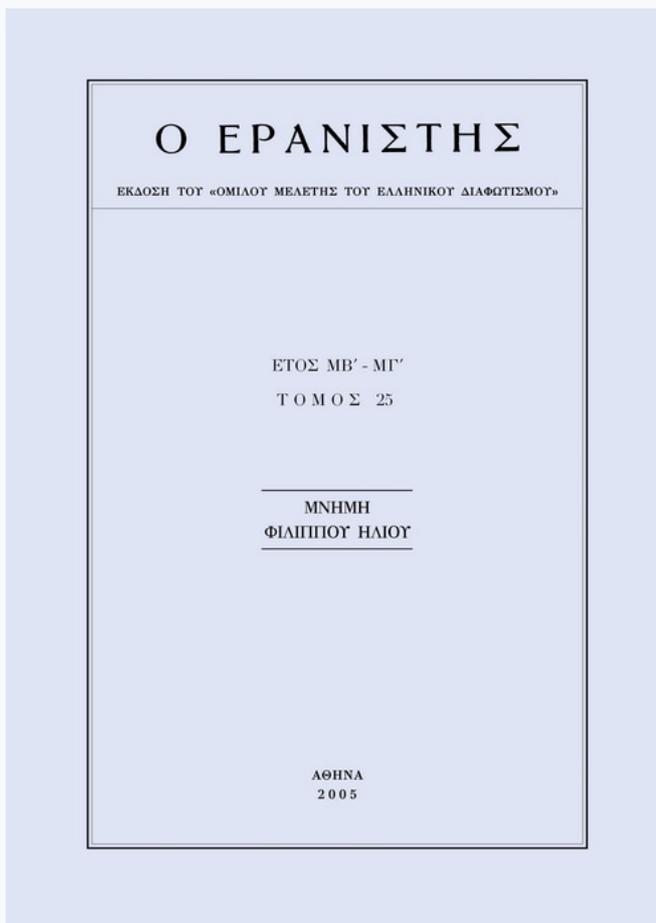

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

Ο Α. Κοραΐς και η Κεφαλονιά. Η ονοματοδοσία της λέσχης «Μουσεϊόν ο Κοραΐς» (1843).

Πέτρος Πετράτος

doi: [10.12681/er.43](https://doi.org/10.12681/er.43)

To cite this article:

Πετράτος Π. (2005). Ο Α. Κοραΐς και η Κεφαλονιά. Η ονοματοδοσία της λέσχης «Μουσεϊόν ο Κοραΐς» (1843). *The Gleaner*, 25, 281–299. <https://doi.org/10.12681/er.43>

Ο Α. ΚΟΡΑΗΣ ΚΑΙ Η ΚΕΦΑΛΟΝΙΑ

Ἡ ὀνοματοδοσία τῆς λέσχης «Μουσεῖον ὁ Κοραῆς» (1843)

ΤΟ 1843 ΥΠΗΡΞΕ ΑΡΚΕΤΑ ΓΟΝΙΜΟ γιὰ τίς πολιτικὲς διεργασίες στὴν ἀγγλοκρατούμενη Κεφαλονιά.¹ Ἦδη τὸ γεγονὸς τῆς Ἐπανάστασης τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 ἀναπτέρωσε τὸ ἠθικὸ καὶ συνέβαλε στὴν ἐνδυναμώση τοῦ ἔθνικου φρονήματος τῶν νησιωτῶν, ἐνῶ ἡ δυνατότητα ἱδρύσεως καὶ ἐλεύθερης λειτουργίας λεσχῶν, ποὺ ὁ νέος ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1843 Ἀγγλος ἀρμοστής τῶν Ἑπτανήσων J. Seaton² ἔδωσε, προκάλεσε ἀξιοπρόσεκτη κινήτικότητα μεταξὺ τῶν φιλελεύθερων κύκλων τοῦ νησιοῦ. Τὰ νέα αὐτὰ δεδομένα ἐπέτρεψαν στοὺς φιλελεύθερους νέους τοῦ Ἀργοστολιοῦ νὰ ἱδρῦσουν μέσα στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 1843 τὴ λέσχη «Μουσεῖον ὁ Κοραῆς».³

Ἀρχικὰ, λειτούργησε ὡς ἀναγνωστήριο, ὅπου γινόταν ἀπὸ τὰ μέλη «ἡ ἀνάγνωσις ἐλληνικῶν προπάντων καὶ ἐτέρων ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν συγγραμμάτων».⁴ Μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσις ἀναπτύχθηκε ὁ διάλογος, ζυμώθηκαν οἱ φιλελεύθερες ἰδέες, πολιτικοποιήθηκαν περισσότερο τὰ μέλη καὶ ὁ περίγυρος τῆς λέσχης. Ἡ τελευταία συνέδεσε ἀπὸ τὸ 1846 τὴ δράση της μετὸν ἑορτασμό τῆς ἐθνικῆς ἐπετείου τῆς 25ῆς Μαρτίου,⁵ ἀντικαθιστώντας τὸν

1. Τὸ 1809, μετὴν παράδοση τῶν γαλλικῶν δυνάμεων τοῦ νησιοῦ στὸν Ἀγγλο στρατηγὸ Oswald, ἄρχισε ἡ ἀγγλικὴ κατοχὴ γιὰ τὴν Κεφαλονιά, ἐνῶ μετὰ τὴ συνθήκη τῶν Παρισίων, τὸ Νοέμβριο τοῦ 1815, ἱδρύνονταν οἱ «Ἐνωμένες Πολιτεῖες τῶν Ἴονιων Νησιῶν» κάτω ἀπὸ τὴν ἄμηση καὶ ἀποκλειστικὴ προστασία τῆς Μ. Βρετανίας (Βρετανικὴ Προστασία, 1815-1864). Γιὰ τὴ σημαντικὴ αὐτὴ περίοδο τῆς Ἀγγλοκρατίας στὴν Κεφαλονιά (1809-1864) βλ. Γεώργ. Μοσχόπουλος, *Ἱστορία τῆς Κεφαλονιάς*, τ. Β', ἐκδ. Κέφαλος, Ἀθήνα 1988, σ. 59-202.

2. Γιὰ τὸν John Seaton βλ. Ἡλίας Τσιτσέλης, *Κεφαλληνικὰ Σύμμικτα*, τ. Β', Ἀθήνα 1960, σ. 577-578.

3. Βλ. Ἡλίας Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, τ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 146. *Βιογραφία Ἡλία Ζερβῶ-Ἰακωβάτου συνθεθεῖσα παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου*, Ἐπιμέλεια, Προλεγόμενα, Σημειώσεις Χρ. Σ. Θεοδοωράτος, ἔκδοση Φιλολογικοῦ Συλλόγου («Παρνασσός»), Ἀθήνα 1974, σ. 36.

4. Βλ. Ἡλίας Ζερβῶς-Ἰακωβάτος, *ὁ.π.*, σ. 36. Ἄλλωστε, μετὰ τὴ λέξη «Μουσεῖον» ὑποδηλώνονταν οἱ πνευματικὲς ἐνασχολήσεις τῶν μελῶν τῆς λέσχης, καθὼς αὐτὸς ἦταν ὁ τυπικὸς, ἐπιφανειακὸς σκοπὸς τῆς ἱδρυσῆς της.

5. Βλ. Σπυρίδων Μαλάκης, *Ἀπομνημονεύματα ἐπὶ τῆς συγχρόνου ἱστορίας ἢ ἱστορικῶν*

ἀρχικά περιορισμένο ἀναγνωστικό της χαρακτηῖρα με τὸν ἐθνικό. Ἔτσι, πολιτικοποιῶσε καὶ με ἄλλες ἐνέργειες τὴ δράση της, στοχεύοντας τὴ βρετανικὴ πολιτικὴ στὰ Ἐπτάνησα. Οἱ διαφωνίες, ὅμως, μεταξὺ τῶν μελῶν της σχετικὰ με τὴν τακτικὴ τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα ὀδήγησαν τὰ ριζοσπαστικότερα μέλη σὲ ἀποχώρηση μέσα στὸ 1847.⁶ Ἡ λέσχη, κρατώντας μετριοπαθὴ στάση καὶ συσπειρώνοντας τοὺς μεταρρυθμιστές,⁷ ἐξακολούθησε νὰ δραστηριοποιεῖται, ἔστω καὶ ἀποδυναμωμένα τὴν τελευταία περίοδο, μέχρι τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1850. Ὑπῆρξε, πάντως, τὸ πρῶτο ὀργανωμένο φυτώριο τῆς Κεφαλονιάς, ὅπου ἀνθήσαν ἡ ἐλεύθερη σκέψη καὶ ἡ πολιτικὴ ἔκφραση καὶ δράση.⁸

Ὅστοςο, τὸ ζήτημα ποὺ ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει σχετίζεται με τὴν ἐπωνυμία τῆς λέσχης. Εἶναι προφανές ὅτι οἱ πρωτοπόροι ἐκεῖνοι ἰδρυτές, φορεῖς οἱ ἴδιοι τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν, με τὴν ὀνοματοδοσία («Κοραῆς») τῆς λέσχης φιλοδοξοῦσαν νὰ ὑπογραμμίσουν τὴν ἰδεολογία καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς τῆς ἐνέργειάς τους. Σὲ κανένα, ὅμως, κείμενο τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὔτε σὲ ἐφημερίδες οὔτε στὰ γραπτὰ κατάλοιπα τῶν πρωταγωνιστῶν, δὲ διευκρινίζεται ὁ λόγος τῆς ἐπωνυμίας αὐτῆς· πουθενὰ δὲ συναντήσαμε κάποια ἔστω ἔμμεση μαρτυρία ἢ ἔνδειξη. Ὅφείλουμε, λοιπόν, νὰ ἀνιχνεύσουμε τὴν ἀπάντησή. Καὶ ὁ πιὸ σίγουρος δρόμος εἶναι νὰ διερευνήσουμε τὴν ἀπήχηση ποὺ ἐνδεχομένως εἶχε στὸν ἰόνιο χῶρο καὶ στὴν Κεφαλονιά ἰδιαίτερα ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξετάσουμε ποιά θέση εἶχαν τὰ Ἐπτάνησα στὸν ἐθνικὸ λόγο του καὶ τί ρόλο τοὺς ἀνέθετε σὲ σχέση με τὸν ἀπελευθερωτικὸ ἀγώνα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους.

Ὁ Α. Κοραῆς (1748-1833) με τὸ συγγραφικὸ ἔργο καὶ τὴ συνολικὴ δράση του προσδιόρισε τὴν τρίτη φάση τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τὴν ἀνα-

ἐπεισόδιον ἐπὶ ἐνεργειῶν δρασάντων τινῶν προσώπων πρὸς ἐπίτευξιν τῆς Μεγάλης Ἰδέας, Ἀθήνα 1895, σ. 182.

6. Βλ. πρόχειρα Ἡλίας Ζερβός-Ἰακωβάτος, *ὁ.π.*, σ. 37. Οἱ ἀποχωρήσαντες ἰδρυσαν στὴ συνέχεια τὸ «Δημοτικὸν Κατάστημα», τὸ σημαντικότερο κέντρο τῶν Ριζοσπαστῶν τῆς Κεφαλονιάς.

7. Τρεῖς ἦταν στὰ χρόνια της Βρετανικῆς Προστασίας οἱ πολιτικὲς τάσεις στὸ νησί: Οἱ Καταχθόνιοι, ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσε ὁ λαός, ποὺ ἦταν ἡ φατρία τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς Ἀγγλοκρατίας· οἱ Μεταρρυθμιστές, ποὺ ἀποτελέσαν ἓνα πολιτικὸ μὲροφωμα με κύριο αἶτημα τὴν παραχώρηση μεταρρυθμίσεων· οἱ Ριζοσπάστες, ποὺ σύμπηξαν κόμμα καὶ ὑποστήριζαν τὴν ἔνωση τῶν Ἐπτανήσων με τὸν ἐθνικὸ κορμὸ στὴ βάση τῆς συγκρότησης καὶ λειτουργίας ἐνιαίου ἐλληνικοῦ δημοκρατικοῦ κράτους.

8. Βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη ἔρευνά μας γιὰ τὴ λειτουργία καὶ δράση τοῦ «Κοραῆ» καὶ τῶν ὑπόλοιπων πολιτικῶν λεσχῶν τῆς Κεφαλονιάς.

καινιστική, κατὰ τὶς δυὸ προεπαναστατικὲς δεκαετίες (1800-1820). Ὁ Ἑλληνας διαφωτιστής, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρά, «δὲν εἶναι ἐπαναστάτης καὶ ἡ σκέψη του δὲν εἶναι ἐπαναστατική· εἶναι ἐξελικτικός, προοδευτικός· ἀνήκει πνευματικὰ στὸν κύκλο τῶν Ἰδεολόγων».⁹ Ἐνταγμένος στὸ κίνημα τῆς Ἰδεολογίας παρέμεινε συνεπέστατος, ὑπερασπιζόμενος μὲ κάθε πρόσφορο τρόπο καὶ σὲ κάθε εὐκαιρία τὶς θέσεις της.¹⁰ Ὑποστήριξε σθεναρὰ τὶς ἀρχές τῆς δημοκρατίας καὶ ἐλευθερίας, τῆς ἰσονομίας καὶ δικαιοσύνης, τῆς μόρφωσης καὶ ἐπιστήμης, ὅλες ἀρμονικὰ συνδεδεμένες, γιὰ νὰ προσδιορίσουν τὸ φιλελεύθερο ἀστικοδημοκρατικὸ πολίτευμα. Ὑπῆρξε «ἐνεργὸς συντελεστής» αὐτοῦ ποῦ ἔχει ὀνομαστεῖ «ἐλληνικὸς πυρήνας» τῆς Ἰδεολογίας.¹¹ Καὶ ὁ Χιώτης διαφωτιστής, μὲ τὸ κύρος του ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα κατοχυρωμένο ὄχι μόνον στὴν ἐλληνικὴ παροιμία τοῦ Παρισιοῦ ἀλλὰ εὐρύτερα στὶς ἐλληνικὲς παροιμίες τῆς Εὐρώπης καὶ στοὺς εὐρωπαϊκοὺς πνευματικοὺς καὶ πολιτικοὺς κύκλους, «θὰ σταθεῖ ὁ κύριος ἀγωγὸς γιὰ τὴ μετακένωση τῶν ἀντιλήψεων τῶν Ἰδεολόγων στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή»,¹² ὥστε αὐτὲς νὰ ἀξιοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες του γιὰ τὴ δημοκρατικὴ λειτουργία τοῦ μελλοντικοῦ ἔθνοκρατικοῦ τους σχηματισμοῦ.

Γι' αὐτό, μὲ τὰ κείμενα τῶν «Προλεγόμενων» του¹³ στὶς ἐκδόσεις τῶν

9. Κ. Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς*, ἐκδ. Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1983, σ. 337-338.

10. Γιὰ τὶς σχέσεις τοῦ Κοραΐ με τὸν κύκλο τῶν Ἰδεολόγων βλ. Ἀλέξης Πολίτης, «Κοραΐς καὶ Φωριεῖ», *Ὁ Ἑρασιστὴς* 11 (1974), 265-295· Φίλιππος Ἡλιού, «Στὴν τροχιά τῶν Ἰδεολόγων. Κοραΐς - Daupou - Φουρνάρκης», *Χιακὰ Χρονικὰ* 10 (1978) (Ἀφιέρωμα στὸν Κοραΐ - Ἀνέκδοτα Κείμενα) 36-68· Ρωζάνη Ἀργυροπούλου, «Ἡ σκέψη τῶν Ἰδεολόγων στὸ ἔργο τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραΐ», *Πρακτικὰ Συνεδρίου «Κοραΐς καὶ Χίος»*, ἔκδοση Ὁμηρείου Πνευματικοῦ Κέντρου, Ἀθήνα 1984, σ. 31-46· Λίκατερίνη Κουμαριανού, «Ὁ Κοραΐς καὶ ἡ Société des Observateurs de l'Homme», *Πρακτικὰ «Διημέρου Κοραΐ: Προσεγγίσεις στὴ γλωσσικὴ θεωρία, τὴ σκέψη καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κοραΐ»* (Ἀθήνα 29-30 Ἀπριλίου 1983), ἔκδοση ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1984, σ. 113-142· Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Οἱ φάσεις τῆς πολιτικῆς σκέψης τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ. Πρόταση ἐρμηνείας», *Πρακτικὰ «Διημέρου Κοραΐ»*, ὁ.π., σ. 102-112.

11. Βλ. Γιώργος Τόλιας, «Κοραΐς καὶ Ἑπτάνησα (1798-1814): Ἀποδοχὴ καὶ ἐνδοιασμοὶ τῶν Ἰδεολόγων», *Πρακτικὰ Διήμερης Συνάντησης: «Ἑπτάνησος Πολιτεία 1800-1807. Τὰ μερίζονα ἱστορικὰ ζητήματα»*, Κέρκυρα 18-19 Νοεμβρίου 2000, ἐπιμ. Ἀλ. Νικηφόρου, ἔκδοση ΓΑΚ - Ἀρχεῖα Νομοῦ Κέρκυρας, Κέρκυρα 2001, σ. 81 καὶ σημ. 17.

12. Φ. Ἡλιού, ὁ.π., σ. 37.

13. Βλ. τὴ συγκεντρωτικὴ ἔκδοση τῶν «Προλεγόμενων» τοῦ Ἑλληνα διαφωτιστῆ Ἀδαμάντιου Κοραΐς, *Προλεγόμενα στοὺς Ἀρχαίους Ἑλλήνες Συγγραφεῖς*, ἐκδ. Μορφωτικὸ Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, 4 τόμοι, Ἀθήνα 1988.

ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ μὲ τὴ δημοσίευση πολιτικῶν φυλλαδίων,¹⁴ προέβαινε ὁ Κοραῆς σὲ ὑποδείξεις καὶ προτάσεις τακτικοῦ καὶ στρατηγικοῦ χαρακτήρα πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Παράλληλα, παρακολουθοῦσε μὲ ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον τὴν ἐνδυνάμωση τοῦ Μ. Ναπολέοντα στὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα καὶ ἐκδήλωνε τὶς ἐλπίδες του σὲ αὐτὸν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πατρίδας του, ὅταν ὁ Γάλλος στρατηγὸς στράφηκε πρὸς τὴν Α. Μεσόγειο.¹⁵ Οἱ ἐξελίξεις, ὥστόσο, στὸν ἰόνιο χῶρο ὑπῆρξαν πηγὴ ἀπογορεύσεως τῶν ἐλπίδων γιὰ τὸν Κοραῆ, γιατί πίστεψε ὅτι ἡ κατάληψη τῶν Ἐπτανήσων ἀπὸ τοὺς δημοκρατικοὺς Γάλλους¹⁶ ἦταν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1799 ἐξέδωσε μὲ γαλλικὴ μετάφραση τοὺς *Χαρακτῆρες τοῦ Θεόφραστου* καὶ ἀφιέρωσε τὸ ἔργο (εἰς τοὺς ἐλευθέρους Ἕλληνας τοῦ Ἰονίου Πελάγους). Καὶ αὐτὴ ἡ ἀφιέρωση εἶναι «ἡ πρώτη ἐπώνυμη καὶ δημόσια στράτευση τοῦ Κοραῆ καὶ ἀναφέρεται ἀμέσως στὶς τύχες τῶν Ἐπτανήσιων».¹⁷ Στὸ σύντομο ἀφιερωματικὸ του κείμενο¹⁸ καλοῦσε τοὺς κατοίκους τῶν Ἰονίων νη-

14. Βλ. τὴν ἐκδοση ἀπὸ τὸ Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, *Πολιτικὰ φυλλάδια (1798-1831) τοῦ Ἀδ. Κοραῆ*, Ἀθήνα 1983 [σὲ ἀνατύπωση].

15. Ὁ Κοραῆς, ὅταν ὁ Γάλλος στρατηγὸς κατακτοῦσε τὴν Ἑλβετία καὶ τὴν Ἰταλία, ἀπερῆθη τὸ 1796/1797 ἐκκλήση πρὸς τὸν Ναπολέοντα νὰ ἐλευθερώσει τὴν Ἑλλάδα. Παράλληλα, μὲ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντα στὴν Αἴγυπτο τὸ 1798, ὁ Κοραῆς καλοῦσε τοὺς συμπατριῶτες του νὰ συμπολεμήσουν μὲ τὸν Ναπολέοντα καὶ νὰ τὸν στηρίξουν στὴν «ἀνατολική» πολιτικὴ του, ὅπως φαίνεται στὰ φυλλάδιά του μὲ τὸ ἔθνεργετικὸ στιχοῦρηγμα *Ἄσμα Πολεμιστήριον* (1800) καὶ τὸ πεζὸ *Σάλπισμα Πολεμιστήριον* (1801).

16. Γι' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ἐπτανησιακῆς ἱστορίας βλ. Γεράσιμος Μαυρογιάννης, *Ἱστορία τῶν Ἰονίων Νήσων ἀρχομένη τῷ 1797 καὶ λήγουσα τῷ 1815*, τ. Α', Ἀθήνα 1889, σ. 63-261· Ἐρμ. Λούντζης, *Τὰ Ἐπτάνησα ἐπὶ Γάλλων Δημοκρατικῶν (1797-1799)*, μτφρ. Ἀβ. Λούντζη Νικολάβουρα, Κέρκυρα 1971· Ἐμμαν. Ροδοκανάκης, *Ὁ Βοναπάρτης καὶ αἱ Ἰόνιοι νῆσοι*, Κέρκυρα 1937· Ἐλένη Κούκου, *Ἱστορία τῶν Ἐπτανήσων. Ἀπὸ τὸ 1797 μέχρι τὴν Ἀγγλοκρατία*, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα 1999, σ. 43-51. Καὶ γιὰ τὴν Κεφαλονιά τὴν ἀντίστοιχη περίοδο βλ. Γ. Μοσχόπουλος, *ὁ.π.*, σ. 21-35.

17. Γ. Τόλιας, *ὁ.π.*, σ. 83.

18. Τὸ κείμενο στὰ γαλλικὰ ἀναδημοσιεύει ὁ Γ. Τόλιας, *ὁ.π.*, σ. 83. Σὲ δική μας μετάφραση ἔχει ὡς ἑξῆς: «Ἐνα μεγάλο ἔθνος ὀδηγημένο ἀπὸ τὰ φῶτα καὶ βαδίζοντας στὰ βήματα τῶν προγόνων μας μόλις ἔσπασε τὰ δεσμά σας. Σᾶς προσφέρει μαζί μὲ τὴν ἐλευθερία ὅλα τὰ μέσα γιὰ νὰ γίνετε ζηλωτὲς καὶ ἴσως μάλιστα ἀντάξιοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέσα εἶναι νὰ σᾶς γίνῃ οἰκεία ἡ γνώση τῆς γλώσσας αὐτῶν τῶν τελευταίων καὶ αὐτὴ τὴν ὁποία μιλοῦν οἱ ἀπελευθερωτὲς σας. Ἡ μία, τὴν ὁποία δικαίως μπορούμε νὰ ὀνομάσουμε καὶ γλώσσα τῶν θεῶν, θὰ φωτίσει ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ἀρχαίας ἡπείρου. Ἡ ἄλλη, ὀνομαζόμενη γλώσσα τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας, δὲν θὰ ἀργήσει καθόλου νὰ μορφώσει ὅλον τὸν κόσμον. Προσφέροντάς σας σὲ αὐτὲς τὶς δυὸ γλώσσες ἕνα μέρος ἀπὸ τὶς ἀδύναμες ἐργασίες μου, μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ θέλω νὰ σᾶς κολακεύσω μὲ μιὰ τυπικὴ ἀφιέρωση, ὁ σκοπός μου

σιών να δεχθοῦν τοὺς Γάλλους ὡς ἐλευθερωτὲς καὶ τὸ καθεστῶς τους ὡς πρῶτο στάδιο τῆς ἐθνικῆς τους ἀπελευθέρωσης ἀλλὰ καὶ ὡς παράδειγμα γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους ὑπόδουλους Ἕλληνες.¹⁹

Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ Κοραΐς προέβαλλε στὸ ἰδεολογικὸ πεδίο τὴν ἀντίληψη τῆς συναδέλφωσης καὶ τῆς συνταύτισης Ἑλλήνων καὶ Γάλλων,²⁰ ὅταν τὸ 1800 διατύπωνε στὴν τελευταία στροφή τοῦ ἐθνεγερτικῆς στιχουργήματός του Ἔσμη Πολεμιστήριον: «[...] Γάλλοι καὶ Γραικοὶ δεμένοι, / Μὲ φιλίαν ἐνωμένοι, / Δὲν εἶναι Γραικοὶ ἢ Γάλλοι, / Ἄλλ' ἐν ἔθνος Γραικογάλλοι, / [...]».²¹ Στὴν ἀφιέρωση, βέβαια, τῆς γαλλικῆς ἐκδοσης τῶν Χαρακτήρων ὁ Κοραΐς ἔκανε λόγο γιὰ τὸ «μεγάλο ἔθνος», τὴ δημοκρατικὴ δηλαδὴ Γαλλία, ποὺ ἦταν ἡ ἐγγύηση γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση καὶ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση τῶν Ἑπτανησίων. Μόνο ποὺ οἱ Ἕλληνες νησιῶτες ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξουν νὰ γνωρίσουν ὅπωςδῆποτε τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἀλλὰ καὶ τὴ γαλλικὴ γλῶσσα: τὴν πρώτη, ἐπειδὴ εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν προγόνων τους καὶ τὴ δεύτερη, ἐπειδὴ μὲσω αὐτῆς διαδίδονται οἱ νέες ἰδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἐξάλλου, ἡ διγλωσση ἐκδοση τῶν Χαρακτήρων τοῦ Θεόφραστου (στὰ ἀρχαία ἐλληνικά καὶ στὰ γαλλικά) σηματοδοτοῦσε ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.²²

Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἡ πορεία αὐτὴ ἀνακόπηκε μὲ τὴν κατάληψη τῶν Ἑπτανήσων ἀπὸ τὶς συμμαχικὲς δυνάμεις Ρώσων καὶ Τούρκων καὶ ἰδρύθηκε ἡ Ἑπτάνησος Πολιτεία (1800-1807),²³ καὶ πάλι ὁ Κοραΐς διατήρησε τὶς ἐλπί-

εἶναι νὰ σᾶς ὑπενθυμίσω αὐτὸ ποὺ ὑπῆρξατε στὶς ὥραϊες μέρες τῆς δικῆς μας κοινῆς πατρίδας, αὐτὸ ποὺ θὰ μπορέσετε νὰ ζαναγίνετε γιὰ τὴ δική σας εὐτυχία καὶ γι' αὐτὴν τῶν ἀδελφῶν σας, οἱ ὁποῖοι στενάζουν ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὸ σιδερένιο σκῆπτρο. Εἶθε νὰ μπορέσει τὸ παράδειγμά σας νὰ τοὺς παρηγορήσει ἀπὸ τὰ δεινὰ τους, προσφέροντας στὰ δακρυσιμένα μάτια τους τὴν προοπτικὴ ἐνὸς μέλλοντος πιὸ εὐτυχισμένου». Πβ. Γ. Μαυρογιάννης, *ὅ.π.*, τ. Α', σ. 152.

19. Πβ. Π. Κυτρομηλίδης, *Ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση καὶ ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη*, ἐκδ. Διάττων, Ἀθήνα [1990], σ. 31-32, 99.

20. Οἱ δημοκρατικοὶ Γάλλοι πάντοτε ἐπιζητοῦσαν τὴ δημιουργία ἐλληνο-γαλλικῆς πολιτείας, τὴν ὁποία σχεδίαζαν μάλιστα νὰ συγκροτήσουν στὴν Κύπρο καὶ τὴν Κρήτη, ἀφοῦ πρῶτα καταλάμβαναν στρατιωτικὰ αὐτὰ τὰ δυὸ νησιά, ὅπως ἀναφέρει ὁ Κοραΐς σὲ ἐπιστολὴ του τὸ Νοέμβριο τοῦ 1792, βλ. Α. Κοραΐς, *Ἀλληλογραφία*, ἐπιστολὰ Κ. Θ. Δημαρᾶ, ἐκδοσὴ Ὁμίλου Μελέτης Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τ. Α', Ἀθήνα 1964, σ. 282.

21. Γιὰ τὸ στιχουργήμα αὐτὸ διαθέτουμε σήμερα λεπτομερειακὴ παρουσίαση ἀπὸ τὸν Φίλιππο Ἡλιοῦ, *Ἔσμη Πολεμιστήριον*, Ἀνώνυμο ἔργο τοῦ Κοραΐ, Ἑλληνικὸ Λογοτεχνικὸ καὶ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, Ἀθήνα 1982.

22. Βλ. Γ. Τόλιας, *ὅ.π.*, σ. 84.

23. Γιὰ τὰ γεγονότα αὐτῆς τῆς περιόδου στὰ Ἑπτάνησα βλ. Γ. Μαυρογιάννης, *ὅ.π.*, τ. Α', σ. 262-466 καὶ τ. Β', σ. 3-182· Ε. Κούκου, *ὅ.π.*, σ. 52-165· Νίκος Μοσχονάς, «Γὰ

δες του, γιατί πίστευε ότι η ρωσοτουρκική συμμαχία δεν ήταν πλέον ικανή να άναχαίτσει τις επαναστατικές διεργασίες, που η επίδραση τής Γαλλικής Έπανάστασης είχε ξεκινήσει στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο, ούτε να άμβλύνει τον πόθο έλευθερίας και δημοκρατίας των Έπτανήσιων, που η πρόσφατη γαλλική παρουσία είχε άναθερμάνει. Άλλωστε, με την Έπτάνησο Πολιτεία, το πρώτο κρατικό μόρφωμα με ελληνικό πληθυσμό, άναπτερώθηκαν οι προσδοκίες γενικότερα των Έλλήνων.²⁴ Και ό Κοραής έξέφρασε τις προσδοκίες αυτές με την άφιέρωση στην ελληνική έκδοση του έργου, σε δική του μετάφραση, του Ίταλου φιλοσόφου και νομομαθούς C. Beccaria (1738-1794) *Περί άμαρτημάτων και ποινών* το 1802.²⁵ («Άγαθή τύχη τή νεο-συντάκτω των Έπτά Νήσων Έλληνική Πολιτεία ό μεταφραστής την βίβλον δια τας χρηστάς έλπίδας άνέθηκε»).²⁶ Εκτός από την άφιέρωση, ό Κοραής άπευθύνθηκε για δεύτερη φορά στους Έπτανήσιους²⁷ σε σχόλιο ύποσημείω-

Ίονια νησιά κατά την περίοδο 1797-1821», *Ίστορία του Έλληνικού Έθνους*, Έκδοτική Άθηνών, τ. ΙΑ', Άθήνα 1975, σ. 389-399. *Πρακτικά του Συνεδρίου «Έπτάνησος Πολιτεία (1800-1807)» - 200 χρόνια από την ίδρυσή της (1800-2000)*, Άργοστόλι, 28-30 Οκτωβρίου 2000, έπιμ. Γ. Μοσχόπουλος - Γ. Σ. Μπάλλας, έκδοση Έταιρείας Κεφαλληνιακών Ίστορικών Έρευνών, Άργοστόλι 2003. *Πρακτικά Διήμερης Συνάντησης: «Έπτάνησος πολιτεία (1800-1807). Τά μείζονα ιστορικά ζητήματα*», ό.π. Και για την Κεφαλονιά την αντίστοιχη περίοδο βλ. Γ. Μοσχόπουλος, ό.π., σ. 33-35, 40-52.

24. Η συγκρότηση τής Έπτανήσου Πολιτείας είχε ένθουσιάσει κι άλλους διανοούμενους εκείνης τής εποχής: Ο Άνθιμος Γαζής σε έπιστολή του προς το Γερμανό καθηγητή Thiersch το 1806 χαρακτήρισε το νέο αυτό κράτος «ύπομόγλιον του Άρχιμήδους», προφανώς για την ένθικη άπελευθέρωση. Η πληροφορία από Κυριάκο Σιμόπουλο, Ξένοι ταξιδιώτες στην Έλλάδα, τ. Γ', (1800-1810), Άθήνα 1985, σ. 337, σημ. 1.

25. Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι: *Περί άμαρτημάτων, και ποινών, πολιτικώς θεωρουμένων*, Σύγγραμμα Καίσαρος Βεκαρίου, Μεταφρασθέν εκ τής Ίταλικής γλώσσης, και δια σημειώσεων έξηγηθέν υπό Δ. Κοραή, Ίατρού, και μέλους τής εν Παρισίαις Έταιρείας των Άνθρωποπαρατηρητών, εν Παρισίαις 1802. Το έργο γνώρισε δεύτερη, το 1823, και τρίτη, το 1842, έκδοση, έμπλουτισμένη με νέα προλεγόμενα και περισσότερες σημειώσεις. Αυτό το έργο του Beccaria (1765), διαποτισμένο από τις άρχές του Διαφωτισμού, συνιστούσε έντονο-νάτατη κριτική κατά τής άπολυταρχίας στον τομέα τής ποινικής δικαιοσύνης και συνέβαλε καθοριστικά στον έξανθρωπισμό του ποινικού δικαίου άρκετών κρατών.

26. Δύο χρόνια άργότερα και ό Ευγένιος Βούλγαρης εκφράζει την έλπιδοφόρα άπήχηση που είχε στον ελληνικό χώρο η συγκρότηση τής Έπτανήσου Πολιτείας, άφιερώνοντας το έργο του *Αί καθ' Όμηρον άρχαιότετες και αί Κερκυραϊκά άρχαιολογία* («τῆ άρτισυστάτω αίσίω τε και όλβιοδαίμονι Έπτανήσω Ίωνική [= Ίονία] Πολιτοκρατία»). Το έργο έδόθηκε στη Μόσχα το 1804. Βλ. και Π. Χιώτης, *Ίστορικά άπομνημονεύματα*, τ. Γ', Κέρκυρα 1863, σ. 859.

27. Πρέπει να σημειωθεί έδώ ότι η έκδοση αυτού του μεταφρασμένου έργου δεν έγινε

σής του γράφοντας: «Όχι, φίλοι ὁμογενεῖς, νησιῶται τοῦ Ἰωνικοῦ πελάγους. Σεῖς δὲν θέλετε δώσει παραδείγματα τῆς αὐτῆς ἀγριότητος καὶ θηριωδίας. Σεῖς θέλετε μιμηθῆ, ὅχι τὴν διχόνοιαν [...], ἀλλὰ τὴν ἀδελφότητα, τὴν ἀγάπην, τὴν σύμπνοιαν καὶ τὴν ὁμόνοιαν [...]», γιὰ νὰ καταλήξῃ: «Ἀπὸ σᾶς κρέματα ἢ σωτηρία, ἢ ἡ παντελὴς ἀπελπισία τῆς Ἑλλάδος ὅλης»,²⁸ δηλώνοντας γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ τὴν πίστη του στὴ δυναμικὴ τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας. Ἡ ἀπογοήτευσή του, ὅμως, ἀπὸ τὴν κατάληξή αὐτοῦ τοῦ ἑπτανησιακοῦ κρατικοῦ μορφώματος καὶ τὴ μετέπειτα πορεία τῶν Ἐπτανήσων ὑποδηλώνεται στὴ δευτέρη ἔκδοσή (1823) τοῦ ἔργου — τὴν ἀφιερώνεται «τοῖς μέλλουσι δικασταῖς τῶν Ἑλλήνων».²⁹ Ὁ ἴδιος ἔγραφε μὲ πικρόχολο ὕφος στὰ «Προλεγόμενα» αὐτῆς τῆς ἔκδοσης: «Τὰ ἐλπιζόμενα ὅμως τότε [τὸ 1802] χρηστά κυφοροῦνται ἀκόμη, οὐδ' ἐξεύρω τί τὰ ἐμπόδις' ἕως τώρα νὰ γεννηθῶσιν. Εἶθε μὴ κατηγορηθῶσι δι' ἄλλο οἱ ὁμογενεῖς μας [Ἐπτανήσιοι] παρὰ διὰ τὸ μᾶκρος τῆς κυφορίας!»³⁰ (σ. κθ'). Ὡστόσο, πίστευε «ἀδιστάκτως» ὅτι αὐτὴν τὴν περίοδο — τρίτο ἔτος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης — συμπολεμοῦσαν καὶ οἱ Ἐπτανήσιοι μὲ τοὺς ὑπόλοιπους Ἕλληνας γιὰ τὴν ἔθνικὴ τους ἀποκατάσταση καὶ τὴν πνευματικὴ τους ἀναγέννηση.³¹

Μὲ τὴν ἔκδοσή, πάντως, αὐτοῦ τοῦ ἔργου τοῦ Beccaria, ὁ Κοραῆς ἀποσκοποῦσε στὸ φρονηματισμὸ καὶ τὴν καθοδήγησή τῶν Ἑλλήνων συμπατριωτῶν του στὰ θέματα τῆς δημοκρατικῆς ὀργάνωσης τοῦ μελλοντικοῦ κράτους τους, τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, τῆς ἰσονομίας καὶ δικαιοσύνης. Εἰδικότερα, γιὰ τὰ Ἐπτανήσια ἢ πρώτη ἔκδοσή (1802) εἶχε γόνιμα ἀποτελέσματα, καθὼς τὶς ἰδέες αὐτοῦ τοῦ ἔργου τὶς συναντοῦμε ἀποτυπωμένες, ὅπως ἡ ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει, στὸ Σύνταγμα τοῦ 1803 τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας.³² Οἱ

εἰδικὰ γιὰ τοὺς Ἐπτανήσιους. Ὁ Κοραῆς εἶχε ὀλοκληρώσει τὴ μετάφραση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ 1796. Συνέπεσε, ὅμως, ἡ ἔκδοσή τῆς μὲ τὴν πρόσφατη ἴδρυση τῆς Ἐπτανήσου Πολιτείας, ἢ ὅποια δημιουργήσε ἐπιδοφῆρους προβληματισμούς, καὶ ἔτσι δόθηκε ἡ εὐκαιρία στὸν Χιώτη διαφωτιστὴ νὰ τὴν ἀφιερῶσει στοὺς Ἐπτανήσιους. Βλ. Γ. Τόλιας, *ὁ.π.*, σ. 79, 85.

28. *Περὶ ἀμαρτημάτων, καὶ ποινῶν*, ὁ.π., σ. 253-254. Πρβλ. Γ. Μαυρογιάννης, *ὁ.π.*, τ. Α', σ. 456-466.

29. Ὁ πλήρης τίτλος τῆς δευτέρας ἔκδοσης εἶναι: Βεκκαρίου, *Περὶ ἀδικημάτων* [ἀντί: ἀμαρτημάτων τῆς πρώτης ἔκδοσης], καὶ ποινῶν, Μεταφρασμένον ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν, δευτέρα ἔκδοσις διορθωμένη καὶ ἀξιημένη μὲ σημειώσεις καὶ πίνακα στοιχειῶν, εἰς τὴν ὅποιαν ἐπροστέθη καὶ τὸ πανομοιότυπον τῆς πρὸς τὸν μεταφραστὴν ἐπιστολῆς τοῦ Μορελλέτου, ἐν Παρισίοις 1823.

30. Βεκκαρίου, *Περὶ ἀδικημάτων, καὶ ποινῶν*, ὁ.π., σ. κθ'.

31. Βλ. *ὁ.π.*, σ. λστ'.

32. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1803, παρὰ τὸν ἀριστοκρατικὸ του χαρακτήρα, συμπεριέλαβε φι-

συνταγματικές διατάξεις, οι αναφερόμενες στη μη αναδρομικότητα ισχύος τῶν νόμων, στην κατοχύρωση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ σὲ ἄλλα εἰδικότερα θέματα γιὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης,³³ μαρτυροῦν τὴ βέβαιη ἐπίδραση τῶν μεταρρυθμιστικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Beccaria καὶ τῶν κατηχήσεων τοῦ Κοραΐ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Κεφαλονίτης ἰατροφιλόσοφος Ἰωάννης Φραγκίσκος Τζουλάτης (1718-1805),³⁴ συντάκτης τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος καὶ τῆς εἰσηγητικῆς ἔκθεσης, ἂν δὲ γνώριζε τὸ ἔργο τοῦ Beccaria ἀπὸ τὸ πρωτότυπο, «ὅπωςδῆποτε θὰ εἶχε ὑπόψη του τὴ μετάφραση ποὺ εἶχε ἐκδώσει μὲ σχόλια ὁ Κοραΐς ἓνα χρόνο πρὶν τὴν ψήφιση τοῦ Συντάγματος».³⁵

“Ὅταν τὸ 1805 ὁ Κοραΐς ἐξέδωσε ἀνώνυμα τὸ φυλλάδιό του *Τί πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις. Διάλογος δύο Γραικῶν, κατοίκων τῆς Βενετίας, ὅταν ἤκουσαν τὰς λαμπρὰς νίκας τοῦ Αὐτοκράτορος Ναπολέοντος*,³⁶ γιὰ νὰ προτρέψει τοὺς Ἕλληνας νὰ συνεχίσουν νὰ ἐλπίζουν στὴ Γαλλικὴ πλέον Αὐτοκρατορία γιὰ τὴν ἐθνικὴ τους ἀποκατάσταση, ἀξιοποίησε τὴν ἐμπειρία τῶν Ἑπτανησίων κάτω ἀπὸ τοὺς δημοκρατικούς Γάλλους καὶ τοὺς Ρωσότουρκους. Στὴ σύγκριση μεταξύ Γάλλων καὶ Ρώσων ὑπερετεροῦσαν, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ἕλληνα διαφωτιστῆ, οἱ πρῶτοι. «Ἐὰν δὲν ἄφιναν τὴν Ἑπτάνησον [οἱ Γάλλοι], ἢ Ἑπτάνησος τὴν σήμερον, μὴν ἀμφι-

λελεύθερες διατάξεις. «Ἡ θεμελιώδης καινοτομία του εἶναι ὅτι κατῆργεῖ τὰ προνόμια τῆς κληρονομικῆς ἀριστοκρατίας ἐν τῇ διοικήσει τῶν πραγμάτων τῆς Πολιτείας καὶ ἀντὶ ταύτης ἐδημιούργει νέαν τινὰ τάξιν ἀστικῆς ἀριστοκρατίας ἐκ τῶν εὐπορούντων πολιτῶν καὶ τῶν ἐπὶ πνευματικῇ μορφώσει διακρινομένων, ἣν ἀπεκάλεσεν ἐνεργὸν συνταγματικὴν εὐγένειαν», Α. Μάτεσις, «Περὶ τοῦ Ἰονίου Πολιτεύματος τοῦ 1803 καὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς τιμητείας», *Πρακτικὰ τοῦ ἐν Κερκύρα Πρώτου Πανιωνίου Συνεδρίου* (20-21 Μαΐου 1914), Ἀθήνα 1915, σ. 82.

33. Βλ. Ἰωάννης Γ. Δελλῆς, «Τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα στὸ Σύνταγμα (Κατάστασιν) τῆς “Ἑπτάνησου Πολιτείας” τοῦ 1803», *Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου “Ἑπτάνησος Πολιτεία (1800-1807)”*, ὅ.π., σ. 74-75· Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Ἡ Εἰσηγητικὴ Ἐκθεση τοῦ Σχεδίου Συντάγματος 1803 τῆς Ἑπτάνησου Πολιτείας, Νοέμβρης 1803, Κριτικὴ θεώρηση», ὅ.π., σ. 101, 104.

34. Ὁ Ἰωάννης Φραγκίσκος Τζουλάτης ὑπῆρξε ἐνθερμος θιασώτης τῶν φιλελεύθερων ἰδεῶν μὲ ἐντονη δράση κατὰ τὴν περίοδο τῆς κυριαρχίας τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων στὰ Ἑπτάνησα. Βλ. γι’ αὐτὸν Ἀνθίμος Μαζαράκης, *Βιογραφίαι τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν τῆς νήσου Κεφαλληνίας*, Βενετία 1843 (ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ Βιβλιοπωλεῖο Δ. Νότη Καραβία, Ἀθήνα 1999, μὲ πρόλογο Γ. Μοσχόπουλου), σ. 295-306· Η. Τσιτσέλης, ὅ.π., τ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 625-629· Γεράσιμος Πεντόγαλος, *Γιατροὶ καὶ ἱατρικὴ Κεφαλονιάς στὰ χρόνια τῶν ξενικῶν κυριαρχιῶν (1500-1864)*, ἐκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 198-206.

35. Ἰω. Δελλῆς, ὅ.π., σ. 75.

36. Βενετία 1805.

βάλλης, ἤθελεν ἔχει πολλοὺς Γραικοὺς ἀξιόους νὰ συγκριθῶσι μὲ τοὺς πλέον σοφοὺς τῆς φωτισμένης Εὐρώπης. [...] Μετὰ πέντε χρόνους ὑποταγῆς εἰς τοὺς Ρώσους, μόλις οἱ ταλαίπωροι Γραικοὶ τῆς Ἐπτανήσου ἐδυνήθησαν εἰς τὴν 25 Ὀκτωβρίου τοῦ παρόντος ἔτους νὰ συστήσωσι σχολεῖον, καὶ αὐτὸ προσωρινόν». ³⁷ Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀπέριπτε κάθε προοπτικὴ ἀποτελεσματικῆς ρωσικῆς συμβολῆς στὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων, ³⁸ ἐνῶ προσδοκοῦσε τὴν ἐπανασύνδεση τῆς τύχης τῶν Ἐπτανήσων μὲ τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ. ³⁹ Ἐξακολουθοῦσε, ὡστόσο, νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὰ Ἐπτανήσια: προέτρεπε δυὸ Γάλλους φίλους του νὰ ιδρύσουν στὰ Ἴονια νησιά ὁ ἕνας βιβλιοπωλεῖο (1804) καὶ ὁ ἄλλος ἰατρικὴ ἀκαδημία (1806). ⁴⁰

Παρὰ τὴν ἐπαλήθευση, ὅμως, τῆς παραπάνω προσδοκίας του μὲ τὴ νέα γαλλοκρατία τῶν Ἐπτανήσων (1807-1814), ⁴¹ ὁ Κοραῆς, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴ γενικότερη πολιτικὴ τοῦ Ναπολέοντα, θὰ σιωπήσει. Δὲ θὰ ἐκφράσει κανέναν ἐνθουσιασμό γιὰ τὴ νέα κατάσταση καὶ δὲ θὰ διατυπώσει καμιά προτροπὴ πρὸς τοὺς Ἐπτανήσιους. ⁴² Ἡ μόνη του («ἐπτανησιακὴ») ἐμπλοκὴ θὰ σχετιστεῖ μὲ τὴν Ἴονικὴ Ἀκαδημία, ⁴³ ἐπικεντρωμένη στὴ μὴ χρῆση ἀπὸ τὴν

37. *Τί πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοί...*, ὁ.π., σ. 36.

38. «Οἱ Ρῶσοι πλέον δὲν εἶναι δι' ἡμᾶς μόνης τῆς Γαλλίας ἡ φιλία συμφέρει εἰς τοὺς Γραικοὺς», ὁ.π., σ. 60.

39. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ ἀπόψη τοῦ Κοραῆ ἦταν ἤδη ξεπερασμένη ἐκείνη τὴν περίοδο ἀπὸ τοὺς περισσότερο ριζοσπαστικοποιημένους πολιτικὰ συμπατριῶτες του, ἀν λάβουμε ὑπόψην μας ὅτι τότε (1805) κυκλοφοροῦσε μεταξύ τῶν Ἑλλήνων ἡ σάτιρα *Ρωσοαγγλογάλλος*, ποὺ ἀποκάλυπτε τὴν ἀδιαφορία τῶν ξένων κρατῶν, ἄρα καὶ τοῦ γαλλικοῦ, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ὑπόθεση, καὶ ἐξεδίδετο τὴν ἐπόμενη χρονιά (1806) ἡ *Ἑλληνικὴ Νομαρχία*, ποὺ καλοῦσε τὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό νὰ στηριχθεῖ ἀποκλειστικὰ στὶς δικές του δυνάμεις γιὰ τὴν ἐθνικὴ του ἀποκατάσταση. Βλ. Π. Κιτρομυλίδης, ὁ.π., σ. 102.

40. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Ἐμμ. Φραγκίσκο, «Ὁ Κοραῆς καὶ ἡ Ἴονικὴ Ἀκαδημία (1800-1814)», *Ὁ Ἐρασιστῆς* 3 (1965), 177, σημ. 2.

41. Γι' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ἐπτανησιακῆς ἱστορίας βλ. Γ. Μαυρογιάννης, ὁ.π., τ. Β', σ. 183-285· Ε. Κούκου, ὁ.π., σ. 165-190· Ν. Μοσχονάς, ὁ.π., σ. 399-401. Καὶ γιὰ τὴν Κεφαλονία τὴν ἀντίστοιχη περίοδο βλ. Γ. Μοσχόπουλος, ὁ.π., σ. 52-57.

42. Βλ. Π. Κιτρομυλίδης, ὁ.π., σ. 105· Γ. Τόλιας, ὁ.π., σ. 87-88.

43. Ἡ (πρῶτη) Ἴονικὴ Ἀκαδημία ιδρύθηκε στὴν Κέρκυρα ἐπὶ αὐτοκρατορικῶν Γάλλων (1807-1814). Λειτουργοῦσε μὲ τακτικὰ καὶ ἀντεπιστέλλοντα μέλη καὶ διοργάνωνε διαλέξεις, σεμινάρια, διαγωνισμοὺς κτλ. Βλ. σχετικὰ Π. Χιώτης, *Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεῦματα Ἐπτανήσου*, τ. 6, Ζάκυνθος 1887, σ. 230-239· Σπυρίδων Θεοτόκης, *Περὶ τῆς ἐκπαιδύσεως ἐν Ἐπτανήσῳ (1453-1864)*. *Ἱστορικὴ μελέτη* [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 5 (1956), 9-142]· G. P. Henderson, *Ἡ Ἴόνιος Ἀκαδημία*, μτφρ. Φ. Κ. Βώρου, ἔκδοση Κέντρου Ἐρεῦνης καὶ Διεθνoῦς Ἐπικοινωνίας «Ἴόνιος Ἀκαδημία», Κέρκυρα 1980, σ. 13-25· Στ. Λάσκαρις, «Ἡ Ἴονικὴ Ἀκαδημία». Ἕνα φιλολογικὸ ἴνστιτούτο στὴν Κέρκυρα στὰ χρόνια τῆς ναπολεόντειας

τελευταία της ελληνικής γλώσσας. Ὑπῆρξαν, πράγματι, ἀνυποχώρητες οἱ θέσεις τοῦ Ἑλληνὰ διαφωτιστῆ στὸ ζήτημα αὐτό. Ἀρνήθηκε νὰ συνεργασεῖ μὲ τὴν Ἀκαδημία, ἡ ὁποία μάλιστα τὸν ἐξέλεξε τιμητικὰ ἀντεπιστέλλον μέλος της (1808), ἐπειδὴ τὸ ἴδρυμα δὲ χρησιμοποιοῦσε ὡς ἐκφραστικὸ τοῦ ὄργανο τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα: «Ὀλίγον φροντίζω νὰ ᾄμαι μέλος Ἑλληνικῆς Ἀκαδημίας, ἥτις καταφρονεῖ τὴν προγονικὴν γλῶσσαν», ἔγραφε σὲ φίλο του.⁴⁴ Μὲ ἐπιφυλάξεις ἀντιμετώπισε τὴν ἀθλοθέτηση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἀκαδημίας «ὀλυμπιακῶν βραβείων» (1809) γιὰ τὸ καλύτερο πρωτότυπο ἐλληνικὸ ἔργο καὶ τὴν καλύτερη μετάφραση στὴν ἐλληνικὴ γλώσσα, παρ' ὅλο ποῦ ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἀπηχοῦσε, στὸ ζήτημα τουλάχιστον τῆς γλώσσας, τὶς δικές του ἀπόψεις.⁴⁵ Ἀρνητικὸς ἦταν, ἐπίσης, ὅταν τοῦ ζητήθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία (1810) ἡ συνδρομὴ του γιὰ τὴν ἐκδοσὴ περιοδικοῦ συγγράμματος τοῦ ιδρύματος: «Ἐν ὅσῳ καταφρονεῖτε τὴν Ἑλληνικὴν Γλῶσσαν, μὴν ἐλπίζετε Ἑλληνικὴν βοήθειαν».⁴⁶

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὁ Κοραῆς ἀπὸ τὰ μέσα τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα ἔχει γίνεи ἐπιφυλακτικὸς μέχρι καὶ ἀρνητικὸς καὶ ἀδιάφορος ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῆς τύχης τῶν Ἑπτανήσων. Ἦταν τότε ἡ περίοδος τῆς ρήξης τῶν Ἰδεολόγων μὲ τὸν ὕπατο (1802) καὶ ἀμέσως μετὰ αὐτοκράτορα (1804) Ναπολέοντα, καθὼς ὁ τελευταῖος μὲ τὴν πολιτικὴ του ἀναιροῦσε βασικὲς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.⁴⁷ Ἐπομένως, καὶ ὁ Ἑλληνας διαφωτιστὴς ἐνίωσε ἀπογοήτευση ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων καὶ δὲν ἐνθουσιάστηκε μὲ τὴ δευτέρη γαλλικὴ κατοχὴ τῶν Ἑπτανήσων (1807-1814) καὶ ἄρα μὲ τὸ δημιούργημα της, τὴν Ἴονικὴ Ἀκαδημία. Ἡ ἀδιαφορία του, ὅμως, γιὰ τὶς ἐξελίξεις στὰ Ἑπτάνησα δὲ σηματοδοτοῦσε κάποια ἀλλαγὴ στὸ περιεχόμενον τοῦ πολιτικοῦ στοχασμοῦ του. Ἀπλῶς, σταμάτησαν τὰ Ἑπτάνησα νὰ λειτουργοῦν γι' αὐτὸν ὡς πρόκριμα

κυριαρχίας», μτφρ. Κώστας Δαφνής, *Κερκυραϊκὰ Χρονικὰ* 2 (1980), 147-155· Ν. Κ. Κουρκομελής, *Ἡ ἐκπαίδευσις στὴν Κέρκυρα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Βρετανικῆς Προστασίας (1816-1864)*, ἐκδοσὴ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, Ἀθήνα 2002, σ. 82-90.

44. Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ὅ.π., τ. Β', Ἀθήνα 1966, σ. 485. Βλ. σχετικὰ Ἐμμ. Φραγκίσκος, ὅ.π., σ. 182-184.

45. Βλ. Ἐμμ. Φραγκίσκος, ὅ.π., σ. 188-190.

46. Α. Κοραῆς, ὅ.π., τ. Γ', Ἀθήνα 1979, σ. 52. Βλ. σχετικὰ Ἐμμ. Φραγκίσκος, ὅ.π., σ. 193-198. Πρότεινε, μάλιστα, στοὺς ὑπεύθυνους τῆς Ἴονικῆς Ἀκαδημίας νὰ θέσουν ὡς βασικὸ προσὸν τῶν ὑποψήφιων ἀκαδημαϊκῶν δασκάλων τὴ γνώση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας, βλ. ὅ.π., σ. 197-198.

47. Βλ. Γ. Τόλιας, ὅ.π., σ. 97.

για την τύχη των υπόδουλων Ἑλλήνων, ὅπως τὰ εἶχε ὑπολογίσει μὲ τὴν ἐκεῖ παρουσία τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων (1797-1799).⁴⁸ Τώρα πιά (1807-1814) ἡ παρουσία τῶν Γάλλων τοῦ αὐτοκράτορα Ναπολέοντα στὰ ἰόνια νησιά δὲν παρῆχε καμιὰ ἐγγύηση καὶ καμιὰ προοπτική. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Κοραῆς ἀναδιπλώθηκε σὲ ἐπίπεδο τακτικῆς. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ στὸ ἐξῆς θὰ ἀποτραβήξει τὰ βλέμματά του ἀπὸ τὸν ἰόνιο χῶρο καὶ θὰ ἐπιμένει ιδιαίτερα στὴν «ἠθικὴ καὶ μορφωτικὴ προετοιμασία τῶν Ἑλλήνων», καθὼς «ἡ ἔθνικὴ “παλιγγενεσία” ποὺ προβάλλει ὁ Κοραῆς ὀρίζεται καὶ νομιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν ἀναγεννημένη ἑλληνικὴ παιδεία καὶ στηρίζεται στὶς ἀρχὲς τῆς ἀστικῆς δημοκρατίας, τὴν ἐλευθερία, τὴν ἰσονομία καὶ τὴν ἠθικὴ συνοχή».⁴⁹

Καὶ ἐνῶ αὐτὴ ἦταν ἡ κατάληξη τῆς στάσης τοῦ Κοραῆ ἀπέναντι στὴν καθεστωτικὴ τύχη τῶν Ἑπτανήσων, ἀπὸ τὴν ἴδια περίπου χρονικὴ περίοδο (τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα) ἀνοίγει ἕνας δίαυλος ἄμεσης ἐπικοινωνίας Κεφαλονιτῶν μὲ τὸν Χιώτη διαφωτιστή. Ὁ γεροϋσιαστής, δημοσιογράφος καὶ συγγραφέας Μαρίνος Μεταξᾶς (-1857),⁵⁰ ποὺ συμμετεῖχε στὴν ἰόνια πρεσβεία στὸν Ναπολέοντα τὸ 1808,⁵¹ φαίνεται ὅτι συνάντησε, μαζὶ μὲ τὸν Κερκυραῖο γεροϋσιαστὴ Ἀντώνιο Μελίκη, τὸν Κοραῆ στὸ Παρίσι.⁵² Στὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς συνάντησης πρέπει νὰ συμπεριλάβουμε τὴν κατοπινὴ γνωριμία τοῦ τελευταίου μὲ τὸ γιὸ τοῦ Μεταξᾶ, στενὸ φίλο τοῦ Θ. Καίρη στὸ Παρίσι, ἀφοῦ ὁ Κοραῆς ἐκφραζόταν γιὰ τὸν Κεφαλονίτη νέο μὲ κολακευτικὰ λόγια.⁵³

Σημαντικὸ, πάντως, εἶναι τὸ κεφάλαιο τῆς ἄμεσης γνωριμίας καὶ ἐπαφῆς τοῦ Κοραῆ μὲ τοὺς Κεφαλονίτες νέους ποὺ σπουδάζαν στὰ δυτικὰ πανεπιστήμια καὶ εἰδικότερα στὰ γαλλικά. Αὐτοὶ σίγουρα ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ σοφὸ δάσκαλο ἢ μὲ τὸν κύκλο του καὶ δέχονταν τὴν ἐπίδραση τῶν φιλελεύθερων πολιτικῶν σκέψεων καὶ ἀντιλήψεών του. Κεφαλονίτες, ἐπομένως, νέοι, ποὺ κατὰ τὸ πρῶτο μισό του 19ου αἰῶνα βρέθηκαν στὸ Παρίσι κυρίως γιὰ λόγους σπουδῶν, πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιο ὅτι κοινώνησαν τῶν κοραϊκῶν

48. «Γιὰ τὸν Κοραῆ ἡ ἐπιτυχία τῆς δημοκρατίας στὰ Ἑπτάνησα θὰ ἀποτελοῦσε ἀδιάσειστο ἐπιχειρημα τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας (régénération) καὶ θὰ ἐνίσχυε τὶς πιέσεις του πρὸς τὴν γαλλικὴ κοινὴ γνώμη», Γ. Τόλιας, *ὁ.π.*, σ. 98.

49. Στὸ ἴδιο, σ. 99.

50. Γιὰ τὸν Μαρίνο Μεταξᾶ, διαπρεπὴ νομομαθὴ μὲ δικαστικὴ καὶ πολιτικὴ δράση ἐπὶ Ἑπτανήσου Πολιτείας καὶ Γαλλοκρατίας, μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, τ. Α', Ἀθήνα 1904, σ. 435, 136.

51. Ὁ Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 435, ἀναγράφει ὡς ἔτος τῆς πρεσβείας τὸ 1811.

52. Βλ. Ἐμμ. Φραγκιάκος, *ὁ.π.*, σ. 182, σημ. 1.

53. Βλ. Α. Κοραῆς, *ὁ.π.*, τ. Β', σ. 512 καὶ τ. Ε', σ. 65-66.

ιδεῶν και κάποιοι δέχθηκαν τὴν ἐπιρροή τους. Κάποιες περιπτώσεις εἶναι χαρακτηριστικές. Ὁ γιατρὸς και συγγραφέας Ἄγγελος Μελισσηνός (1785-1849)⁵⁴ ἦταν γνώστης τοῦ κοραϊκοῦ ἔργου και γνώρισε τὸ 1812 προσωπικὰ τὸν Ἑλληνα διαφωτιστὴ στὸ Παρίσι. Τὴν ἐκτίμησε, μάλιστα, και τὸ σεβασμὸ του πρὸς τὸν Κοραῆ διαπιστώνουμε ἀπὸ ἰδιόχειρη ἀφιέρωσή του σὲ δικό του βιβλίο, ποὺ πρόσφερε στὸ σοφὸ δάσκαλο τὴ χρονιὰ τῆς γνωριμίας τους και ἀπὸ ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ στὸν ἴδιο γραμμένη σὲ ἄλλο βιβλίο του, ὅταν τὸ 1813 εἶχε ἐπιστρέψει ὁ Μελισσηνός ἀπὸ τὴ Γαλλία στὴν Ἰταλία.⁵⁵ Ὁ Σταματέλος Πυλαρινός (1791-1875),⁵⁶ ὁ μετέπειτα ριζοσπάστης βουλευτής, κατὰ τὴ διαμονή του στὸ Παρίσι, ὅπου σπούδασε, και στὴ συνέχεια γιὰ δεκαπέντε περίπου χρόνια ἄσκησε ἐκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ, εἶναι λογικὸ ἐπακόλουθο νὰ εἶχε ἐπαφές μὲ τὸν κύκλο τοῦ Κοραῆ, ἴσως και μὲ τὸν ἴδιο.

Μὲ τὸν Ἑλληνα διαφωτιστὴ τοῦ Παρισιοῦ εἶχαν γνωριστεῖ και συνδεθεῖ δυὸ νεαροὶ Κεφαλονίτες, μαθητὲς τοῦ Ν. Βάμβα στὸ νησί τους, ὅταν βρέθηκαν στὴ γαλλικὴ πρωτεύουσα γιὰ τὴ συνέχιση τῶν σπουδῶν τους. Ὁ ἓνας εἶναι ὁ Ἰωάννης Τυπάλδος Δοτοράτος Καπελέτος (1805-1868), μετέπειτα ριζοσπάστης βουλευτής,⁵⁷ τὸν ὁποῖον ὁ Κοραῆς ἐκτίμησε και ἀγάπησε «διὰ τὴν εὐφυΐαν, φιλομάθειαν και φιλοπατρίαν αὐτοῦ» και συνέστησε σὲ Γάλλους

54. Ὁ Ἄγγελος Μελισσηνός, μὲ σπουδὲς στὴν Ἰταλία, ἄσκησε τὸ ἰατρικὸ ἐπάγγελμα ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γενέτειρά του και στὴν Κωνσταντινούπολη και συνέγραψε ἀρκετὲς ἰατρικὲς μελέτες, βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 387-388· Γ. Πεντόγαλος, *ὁ.π.*, σ. 286-289.

55. Καὶ τὰ δύο βιβλία τοῦ Α. Μελισσηνοῦ σώζονται στὴ Βιβλιοθήκη Κοραῆ στὴ Χίο και προέρχονται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἑλληνα διαφωτιστῆ. Βλ. γι' αὐτὰ Στέρ. Φασουλᾶκης, «Ὁ Ἄγγελος Μελισσηνός πρὸς τὸν J.-L. Alibert και ἡ ἀθησαύριστη ἐπιστολὴ του στὸν Κοραῆ», *Κεφαλληνιακὰ Χρονικὰ* 6 (1992-1994), Ἀφιέρωμα στὸν καθηγητὴ Δημ. Σ. Λουκάτο, σ. 257-264.

56. Ὁ Σταματέλος Πυλαρινός, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι και μετὰ ἀπὸ ὀλιγόμηνη διδασκαλία στὴν Ἴονια Ἀκαδημία (1827), προσκλήθηκε ἀπὸ τὸν Καποδίστρια στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ὅπου ἀνέλαβε διοικητικὲς θέσεις. Μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη ἐγκαταστάθηκε στὴν Κεφαλονιά, ὅπου συνέβαλε ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ριζοσπαστικοῦ κινήματος, χωρὶς νὰ ἀποφύγει τὴν ἐξορία. Γιὰ τὴ ζωὴ και τὴ δράση του βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 561-564· Γ. Πεντόγαλος, *ὁ.π.*, σ. 336-339.

57. Ὁ Ἰω. Τυπάλδος Δοτοράτος Καπελέτος μετὰ τίς σπουδὲς του ἐγκαταστάθηκε στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ὅπου ἄρχισε ἐπὶ Καποδίστρια τὴν ἐπαγγελματικὴ του σταδιοδρομία στὸ δικαστικὸ κλάδο. Συμμετεῖχε στὴν Ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Ἐπιστρέφοντας στὴν Κεφαλονιά πῆρε ἐνεργητικὸ μέρος στὰ ἀντιστασιακὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς. Ἐκλέχθηκε βουλευτής ἀπὸ τὸ ριζοσπαστικὸ χωρὸ και ἦταν ἐκεῖνος ποὺ εἶχε τὴν τιμὴ νὰ ἀναγκώσῃ μέσα στὴ Θ' Ἴονια Βουλὴ τὸ ἱστορικὸ ψήφισμα τῆς Ἐνωσης. Γιὰ τὴ ζωὴ και τὴ δράση του βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 690-693.

έλλημιστές.⁵⁸ Ὁ δεύτερος εἶναι ὁ ἐγγελιανὸς Θεόδωρος Καροῦσος (1808-1876),⁵⁹ ὁ ὁποῖος δέχθηκε τὶς γόνιμες ἐπιδράσεις τοῦ Κοραΐ κυρίως στὸ θέμα τῆς γλώσσας. Γιατὶ δὲν εἶναι τυχαία ἡ μετέπειτα ἐπίμονη ὑποστήριξη, μὲ ἄρθρα του καὶ συγκεκριμένες ἐνέργειες, τῆς καθιέρωσης τῆς ἐλληνικῆς ὡς ἐπίσημης γλώσσας τοῦ βρετανικοῦ ἰόνιου προτεκτοράτου. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀνυποχώρητη θέση του τὸν ἔφερε σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Ἄγγλο τοποτηρητὴ τοῦ νησιοῦ, ὅταν ἔθεσε ὡς μία ἀπὸ τὶς κύριες προϋποθέσεις λειτουργίας τῆς ὑπὸ ἴδρυση «Ἀγροτικῆς καὶ Βιοτεχνικῆς Ἑταιρείας» (1842) τὴ χρήση ἀπὸ αὐτὴν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.⁶⁰

Ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ Χιώτη στοχαστῆ καὶ διαφωτιστῆ ἐπηρεάστηκε ἀρχικὰ καὶ ὁ Φραγκίσκος Πυλαρινὸς (1802-1882)⁶¹ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν του στὸ Παρίσι. Ὑπέγραψε, μάλιστα, τὸ 1831 τὸ μανιφέστο τῆς «Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας» («Société Hellénique»), ἰδρυμένης ἀπὸ τὸ 1828 ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Κοραΐ, στὸ ὁποῖο ὑποστηριζόταν ἡ υἱοθέτηση ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸ κράτος δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καὶ τὰ πρῶτα φιλελεύθερα συντάγματα τοῦ Ἁγῶνα.⁶² Ὁ Φρ. Πυλαρινός, ἂν καὶ συνέχισε τοὺς ἰδεολογικοὺς του προβληματισμοὺς καταλλήγοντας στὸν οὐτοπικὸ σοσιαλισμὸ τοῦ Saint-Simon, δὲν ἔπαψε νὰ τιμᾷ τὸν Κοραΐ, τὸ στοχα-

58. Βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 690.

59. Ὁ Θεόδωρος Καροῦσος διακρίθηκε κυρίως γιὰ τὸν ἐκπαιδευτικὸ τοῦ ζῆλο, ἐνῶ ὑπῆρξε δεινὸς γνώστης τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψης καὶ ὀπαδὸς τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων τοῦ Hegel. Δημιούργησε ἀξιόλογες μελέτες ἱστορικές, φιλοσοφικές, ἐκπαιδευτικές καὶ πολιτικές, ἂν καὶ στὴν πολιτικὴ δὲ διακρίθηκε γιὰ τὴν ὀξυδέρκειά του. Γιὰ τὴ ζωὴ, τὴ δράση καὶ τὸ ἔργο του βλ. Παῦλος Γρατσιάτος, *Θεόδωρος Καροῦσος, ἐν Κεφαλληνίᾳ 1876*. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 216-224. Ρωξάνη Ἀργυροπούλου, «Οἱ φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Θεόδωρου Καρούσου γιὰ τὸν ἔλλητισμό», *Πρακτικὰ ΣΤ' Διεθνοῦς Συνεδρίου, Ζάκυνθος*, 23-27 Σεπτεμβρίου 1997, τ. Γ', Ἀθήνα 2002, σ. 59-68.

60. Βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 217-218.

61. Ὁ Φραγκίσκος Πυλαρινὸς μετὰ τὴ Γαλλία εἶχε μιὰ ὀλιγόχρονη παρουσία στὸ Νάυπλιο, ὅπου προσπάθησε νὰ διαδώσει τὶς σαινσιμονικὲς θεωρίες, καὶ στὴ συνέχεια ἐγκαταστάθηκε στὴν πατρίδα του τὴν Κεφαλονιά, συνεχίζοντας νὰ διαδίδει τὶς σοσιαλιστικὲς ἰδέες τοῦ Saint Simon καὶ νὰ συμμετέχει σὲ ἀντιπολιτευτικὲς ἐκδηλώσεις. Ἀπὸ ἐκεῖ, λόγῳ τῆς δράσης του, διώχθηκε, γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ τελικὰ κατὰ τὸ 1839-1840 στὴν Ἀθήνα καὶ νὰ διοριστεῖ καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 564-566. Παναγιώτης Νούτσος (εἰσαγωγή, ἐπιλογή κειμένων, ὑπομνηματισμός), *Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1875 ὡς τὸ 1974*, ἐκδ. Γνώση, τ. Α' (1875-1907), Ἀθήνα 21995, σ. 119-124.

62. Βλ. Σταμάτης Καρατζάς, «Ἡ “Ἑλληνικὴ Ἑταιρεία” τοῦ Παρισιοῦ, 1828-1831», *Ἄντι*, τχ. 1 (20 Μαρτίου 1976), σ. 22-26.

σμοῦ τοῦ ὁποῖου συνέδεε μὲ τὰ νέα ἰδεολογικὰ ρεύματα τοῦ κοινωνισμοῦ = σοσιαλισμοῦ:⁶³ «Σὺ κριτικὸς βαθὺς καὶ φιλόλογος πολυμαθής, ἐπροσπάθισες μ' ὅλα τὰ νέα φιλολογικὰ μέσα νὰ διασπείρης εἰς τοὺς κόλπους τῆς πατρίδος τὴν φιλοσοφικὴν ἀποστολὴν τοῦ 19' αἰῶνος, τὴν ἐλευθερίαν λέγω, ἰσότητα καὶ κοινωνισμὸν»,⁶⁴ θὰ πεῖ ὁ νεαρὸς Κεφαλονίτης σαινσιμονιστής, ἀπευθυνόμενος στὸ νεκρὸ τοῦ σοφοῦ δασκάλου κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ἐπικηδεῖου στὸ Παρίσι τὸ 1833.⁶⁵ Καὶ ἡ ἀποδοχὴ αὐτῆ φαίνεται ὅτι ἐξέφραξε μιὰ γενικότερη ἀντίληψιν γιὰ τὴν διεισδυτικότητά καὶ τὴν ἐπιρροὴ τῆς κοραϊκῆς σκέψεως στὴ συνείδησιν τῶν φίλων, μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ Κοραῆ.

Ὁ Γεώργιος Τυπάλδος-Ίακωβάτος (1814-1882),⁶⁶ ὁ μετέπειτα ριζοσπαστῆς βουλευτῆς μὲ ἔντονη πολιτικὴ δράση καὶ μετὰ τὴν Ἑνωσιν, βρέθηκε τὸ 1838 γιὰ τὶς διδασκαρικές του σπουδὲς στὸ Παρίσι. Ἐκεῖ, ὁ νεαρὸς Κεφαλονίτης σπουδαστῆς εἶναι φυσικὸ νὰ εἶχε ἐπαφὴς μὲ τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν καὶ ὁπαδῶν τοῦ Κοραῆ. Καὶ πρέπει νὰ ἐπιδιώξει αὐτὲς τὶς ἐπαφές, ἀκριβῶς γιὰ νὰ γνωρίσει καλύτερα τὴ φιλοσοφικὴ καὶ πολιτικὴ σκέψιν τοῦ Ἑλλήνα διαφωτιστῆ, γιὰ τὸν ὁποῖο ὡστόσο στὸ ἔργον του *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας*, ποὺ ἐκεῖνὴν τὴν περίοδον μᾶλλον εἶχε ὀλοκληρώσει,⁶⁷ διατύπωνε ἀρνητικὰς κρίσεις, ἐπεὶδὴ οἱ καθηγητὲς τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας παρουσίαζαν τὸν Κοραῆ ὡς ἀθηνεῖα — καὶ ὁ Τυπάλδος-Ίακωβάτος ἦταν κατὰ τῶν ἀθηνεῖων — ἀλλὰ καὶ λόγω τῶν γλωσσικῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς ἐμμονῆς τοῦ Χιωτῆ σοφοῦ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία.⁶⁸

63. Γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ σχέση Α. Κοραῆ - Φρ. Πυλαρινοῦ βλ. Σταμάτης Πέτρου, *Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἄμστερνταμ*, ἐπιμ. Φίλιππος Ἡλιού, ἐκδ. Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1976, σ. σα'-σβ'.

64. Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη ἑλληνικὴ χρῆσιν τοῦ ὄρου (κοινωνισμός), κατὰ τὴν ἐπισήμανσιν τοῦ Φίλιππου Ἡλιού, *Ἰδεολογικὲς χρήσεις τοῦ κοραϊσμοῦ στὸν 20ὸ αἰῶνα*, Ἀθήνα 2^η 1989, σ. 68 καὶ σημ. 90.

65. Τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Φ. Ἡλιού, *ὁ.π.*, σ. 69. Ὁ ἐπικηδεὺς λόγος τοῦ Πυλαρινοῦ, «Λόγος ἐπιτάφιος ὁ ὁποῖος ἐκφωνήθη εἰς τὴν θανάμην τοῦ Δ. Α. Κοραῆ, εἰς τοὺς 1833 Ἀπριλίου 8 Ε.Ν.», δημοσιεύτηκε στὸ 2ο τεύχος τοῦ παρισινοῦ περιοδικοῦ *Le Polyglotte*.

66. Ὁ Γεώργιος Τυπάλδος-Ίακωβάτος, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὸ Παρίσι στὴ γενέτειρά του, δραστηριοποιήθηκε στὸ ἐθνικὸ ριζοσπαστικὸ κίνημα τοῦ νησιοῦ τιμώντας ἰδιαίτερα τὴν ἐκλογὴν του ὡς βουλευτῆ στὴ Θ' Ἰόνια Βουλῆ. Μετὰ τὴν ἔνωσιν τῶν Ἑπτανήσων μὲ τὴν Ἑλλάδα ἡ πολιτικὴ του παρουσία ὑπῆρξε ἐντονότατη στὴν ἑλληνικὴ Βουλὴ μὲ ὀξυτάτες ἀγορεύσεις γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς «ἀφομοίωσης» τῶν Ἑπτανήσων καὶ τὸ ἐθνικὸ καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράσιν του βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 649-669.

67. Βλ. Γεώργιος Τυπάλδος-Ίακωβάτος, *Ἱστορία τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας*, Ἐκδοσι - Εἰσαγωγή - Σχόλια Σπ. Ι. Ἀσδραχάς, ἐκδ. Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1982. Γιὰ τὴ χρονικὴ περίοδον συγγραφῆς τοῦ ἔργου βλ. σ. μθ'-ν'.

68. Βλ. Γ. Τυπάλδος-Ίακωβάτος, *ὁ.π.*, σ. 18, 38.

Ἄπο τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ἀδελφός τοῦ Γεωργίου, ὁ κληρικὸς Κωνσταντίνος (1795-1865), διάκονος τότε καὶ καθηγητὴς στὴν Ἴονια Ἀκαδημία τῆς Κέρκυρας,⁶⁹ ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸν Κοραή.⁷⁰ Ἡ ἀφορμὴ γιὰ τὴν πρώτη του ἐπιστολικὴ ἐπικοινωνία τὸ 1825, ἀπὸ τὴ Βενετία ὅπου βρισκόταν, ἦταν ἡ ἀποστολὴ ἀπὸ μέρους του στὸν Ἑλληνα σοφὸ τοῦ Παρισιοῦ τῆς δευτέρης ἐκδοσης τῆς *Γραμματικῆς* τοῦ δασκάλου του καὶ παλαιοῦ φίλου καὶ συνεργάτη τοῦ Κοραῆ Νεόφυτου Βάμβρα,⁷¹ ποὺ ἐκείνη τὴν περίοδο δίδασκε στὴν Κεφαλονιά. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ του ἐκείνη⁷² ὁ Κωνσταντίνος Τυπάλδος-Ἰακωβάτος ἐξέφραξε τὸν ἀπεριόριστο θαυμασμό καὶ σεβασμὸ του πρὸς τὸν Χιώτη διαφωτιστή: «Ἐγὼ [...] ἐτίμων καὶ ἐσεβόμην σὲ ὡς ἓνα τῶν τῆς Ἑλλάδος εὐεργετῶν. [...] Ἐπεθύμουν νὰ σ' ἐβλεπα ποτὲ [...], τὸν πόθον μου τοῦτον δὲν τὸν χορτάζει ἄλλο τι διὰ τὴν ὥραν, εἰ μὴ ἡ μόνη σου εἰκὼν, ἡ ὁποία δι' ἐξόδων μου ἐχρωματισθεῖσα ἐκ τῆς χαλκογραφίας, κοσμεῖ τὸν κοιτῶνα μου».⁷³ Μὲ

69. Ὁ Κωνσταντίνος Τυπάλδος-Ἰακωβάτος, ἀφοῦ ἄκουσε μαθήματα ἀπὸ τὸν Ν. Βάμβρα στὴ σχολὴ τῆς Χίου, συνέχισε τὶς σπουδές του στὴ Βενετία. Διορίσθηκε καθηγητὴς στὴν Ἴονια Ἀκαδημία, ὅπου ἐργάσθηκε δώδεκα περίπου χρόνια. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Κεφαλονιά, καὶ μετὰ ἀπὸ δεκαοκτάρημη ἐξορία στὶς Στροφάδες τῆς Ζακύνθου λόγω τῶν ἀντιβρετανικῶν του κινήσεων, ὑπῆρξε ὑποψήφιος γιὰ τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τοῦ νησιοῦ (1842), χωρὶς ὅμως ἐπιτυχία. Ἀναχώρησε γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ὡς πρῶτος σχολάρχης τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης προσέφερε σημερινικὰ τοτὰ ἔργα. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση του βλ. Η. Τσιτσέλης, *ἑ.π.*, τ. Α', σ. 669-690, 909 καὶ τ. Β', σ. 158, 169-171.

70. Περισσότερα γιὰ τὶς σχέσεις Κων. Τυπάλδου καὶ Κοραῆ βλ. π. Γεώργιος Μεταλληνός, «Κοραῆς καὶ Τυπάλδος», *Χιακὰ Χρονικά* 10 (1978), 69-84.

71. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητά του Ν. Βάμβρα (1776-1855) βλ. Κ. Ἀμαντος, «Νεόφυτος Βάμβρας», *Ἑλληνικά* 7 (1934), 51-62. Κ. Θ. Δημαράς, *ἑ.π.*, σ. 371-374. Ὁ ἴδιος, *Δύο φίλοι, Κοραῆς καὶ Βάμβρας*, Ἀθήνα 1953.

72. Τὴν ἐπιστολὴ ἔχει δημοσιεύσει ὁ Κ. Θ. Δημαράς, «Γύρω σὲ μιὰ κατήχηση. Κοραῆς καὶ Κωνσταντίνος Τυπάλδος», *Πρακτικά Δ' Πανιόνιου Συνεδρίου*, τ. Β' [= *Κερκυραϊκὰ Χρονικά* 26 (1982), 183-184], ὁ ὁποῖος σημειώνει ὅτι πρόκειται γιὰ «τυπικὴ ἐπιστολὴ νέου ὁ ὁποῖος ἐπιθυμῶν εὐνοίας τοῦ Κοραῆ βρίσκει κάποιαν ἀφορμὴ νὰ γράψῃ στὸν σοφὸ γέροντα», *ἑ.π.*, σ. 184.

73. Ἀνάμεσα στὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα μαζί μὲ τὴν πολύτομη βιβλιοθήκη βρίσκονταν στὴν κατοικία τῶν ἀδελφῶν Τυπάλδων-Ἰακωβάτων στὸ Ληξοῦρι καὶ ὅλα δωρήθηκαν στὸ ἑλληνικὸ δημόσιο (μὲ ἀριθμὸ συμβολαίου δωρεᾶς 24351/6.7.1963), ὑπῆρχαν οἱ εἰκόνες τῶν ἱεραρχῶν Ἡλία Μιηνάτη καὶ Νικηφόρου Θεοτόκη, τοῦ Ἀνδρέα Μουστοζύδη καὶ τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ, γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ συμβολαιογραφικὸς ἕρος προέβλεπε (νὰ εἶναι καὶ νὰ παραμείνουν ἀνηρτημένα). Ἡ προσωπογραφία τοῦ Κοραῆ εἶναι ἐπιχρωματισμένη ἐλαιογραφία ζωγράφου τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα διαστάσεων 45 X 50 ἐκαστοστών. Πρωτοδημοσιεύτηκε ἀσπρόμαυρη στὸ μελέτημα τοῦ Ἐμμ. Φραγκίσκου, «Ἡ φίλια Κοραῆ-Villoison καὶ τὰ προβλήματα τῆς», *Ἐραμιστής* 1 (1963), ἐκτὸς κειμένου. Παρόμοια τῆς βρίσκεται στὴ συλλογὴ τοῦ Ἑθνικοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου.

τῆ δεύτερη ἐπιστολή του, τὸ 1827, ὁ Τυπάλδος-Ίακωβάτος ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Κοραῆ τὴν ἄδειά του, γιὰ νὰ ἐπανεκδώσει τὴ μεταφρασμένη ἀπὸ τὸν τελευταῖο *Κατήχηση* τοῦ Πλάτωνος, μητροπολίτη Μόσχας, προκειμένου νὰ τὴ χρησιμοποιήσει στὰ θεολογικὰ μαθήματά του στὴν Ἴονια Ἀκαδημία.⁷⁴ Ὁ Κοραῆς ἀπάντησε θετικὰ καὶ τὸ βιβλίον ἐκδόθηκε τὴν ἴδια χρονιά.⁷⁵

Παράλληλα, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1820 εἶχε δραστηριοποιηθεῖ στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς Κεφαλονιάς ὁ παλαιὸς φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Κοραῆ Νεόφυτος Βάμβας.⁷⁶ Ἄν καὶ ὁ Κοραῆς εἶχε ἐκφράσει τὴ διαφωνία του γι' αὐτὴν τὴν ἐπιλογή τοῦ φίλου του, νὰ ἐγκαταλείψει δηλαδὴ τὸν ἐπαναστατημένο ἑλληνικὸ χῶρο, ὁ ὁποῖος τὸν εἶχε περισσότερο ἀνάγκη, καὶ νὰ ἔρθει στὴν Κεφαλονιά,⁷⁷ ὁ ἴδιος ὁ Βάμβας, ὅμως, δικαιολογοῦσε ἐπαρκῶς τὴ «φυγή» του.⁷⁸ Φαίνεται, μάλιστα, ὅτι ἦταν ἱκανοποιημένος μὲ τὴν ἐγκατάστασή του στὸ ἰόνιο νησί, καθὼς ἐκεῖ βρῆκε τὸ κατάλληλο κλίμα ποῦ θὰ τοῦ ἐπέτρε-

74. Βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *ὁ.π.*, σ. 190, ὅπου ἡ ἐπιστολή καὶ π. Γ. Μεταλληνός, *ὁ.π.*, σ. 77.

75. Τὴν ἀπάντηση τοῦ Κοραῆ καὶ τὰ παραλειπόμενα αὐτῆς τῆς περίπτωσης βλ. Κ. Θ. Δημαράς, *ὁ.π.*, σ. 186-194 καὶ π. Γ. Μεταλληνός, *ὁ.π.*, σ. 79-84.

76. Γιὰ τὴν «ἐπτανησιακὴ» περίοδο τῆς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητος τοῦ Βάμβα βλ. Γ. Ι. Σαλβάνος καὶ Β. Γ. Σαλβάνου, *Ἡ Ἴονιος Ἀκαδημία, ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Κόμης Γύλφορδ, οἱ καθηγηταὶ καὶ σπουδασταὶ αὐτῆς, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ περ. Ἑλληνικὴ Δημιουργία, τχ. 31, Ἀθήνα 1949, σ. 70-71*· G. P. Henderson, *ὁ.π.*, σ. 83-84· Γ. Τυπάλδος-Ίακωβάτος, *ὁ.π.*, σ. (κυρίως) 78-80, 81-82, 87-89. Εἰδικότερα γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τοῦ Βάμβα στὴν Κεφαλονιά βλ. Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, τ. Α', σ. 52· Σπύρ. Γ. Μοσχονάς, «Ἡ Σχολὴ τοῦ Καστροῦ τῆς Κεφαλονιάς καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Νεόφυτου Βάμβα στὸ ἔργο της», *Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου Ἱστορίας (Κέρκυρα, 21-24 Μαΐου 1988)*, Κέντρο Μελετῶν Ἰονίου, Ἀθήνα 1997, σ. 289-299.

77. Ὁ Κοραῆς σὲ ἐπιστολή του στὸν Ἄλ. Μαυροκορδάτο δημοσιευμένη στὴν ἐφ. *Ἑλληνικὰ Χρονικὰ* τῆς 23.1.1824, ἔγραφε στίς 20.9.1823: «τὸν ὁποῖον [Βάμβα] ἀκούω μὲ μεγάλην μου λύπην διδάσκοντα εἰς Κεφαλληνίαν, ὅτε ἡ διδαχὴ ἦτον ἀσυγκρίτως ἀναρχαιότερα εἰς τὴν αὐτόνομον Ἑλλάδα», Σπ. Μοσχονάς, *ὁ.π.*, σ. 296 καὶ Α. Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία, ὁ.π.*, τ. Ε', σ. 65. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἔχει γράψει ὁ Γεώργιος Τυπάλδος-Ίακωβάτος, *ὁ.π.*, σ. 72: «Ἀνωφέλευτος [ὁ Βάμβας] πρῶτ' ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση καὶ ὀλέθριος στὴν ἐπανάσταση, ἔφυγε ἀπὸ τὸ γένος κ' ἐπῆγε στὴν Κεφαλονιά νὰ ζήσει ἀπουκάτου στοὺς Ἰγγλέζους ποῦ ἐπολεμοῦσαν τὴν πατρίδα του».

78. Σὲ σχέδιο ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Κοραῆ τὸ Μάιο τοῦ 1823, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Κ. Θ. Δημαρά, *Δύο φίλοι, Κοραῆς καὶ Βάμβας, ὁ.π.*, σ. 38-41, ὁ Βάμβας ἐξηγοῦσε τὴς διαφωνίες καὶ τὴν ἀπόρριψή του ἀπὸ στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ πρόσωπα τοῦ Ἀγώνα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ συντηρήσει τὴν οἰκογένειά του. Συμπεραίνει, ὡστόσο, ὁ Κ. Θ. Δημαράς, *ὁ.π.*, σ. 43, ὅτι ὁ Βάμβας ἐκεῖνη τὴν κρίσιμη γιὰ τὴν Ἐπανάσταση φάση (1823) «ἔφυγε καὶ ἐξασφάλισε γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅ,τι καλύτερο μπορούσε νὰ τοῦ προσφέρει ἡ ἑλληνικὴ Ἀνατολή, τὴν ζῶη στὰ Ἐπτάνησα».

πε νὰ ἀνασυντάξει τὶς πνευματικὲς τοῦ δυνάμεις καὶ νὰ πραγματώσει τὰ προσωπικὰ του σχέδια. Ἀπὸ τὸ 1823 δίδασκε στὸ Ἀργοστόλι, ἀλλὰ, ὅταν ἰδρῦθηκε ἡ Σχολὴ τοῦ Κάστρου τὸ 1824-1825, μεταφέρθηκε ἐκεῖ μέχρι τὸ 1827, ὅποτε σταμάτησε ἡ λειτουργία της. Ἡ εὐρύτερα γνωστὴ φιλικὴ σχέση του μὲ τὸν Κοραῆ ἦταν μίᾳ ἐπιπλέον παράμετρος ποὺ βοήθησε στὴ γρήγορη ἀποδοχὴ του ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς Κεφαλονιάς. Γι' αὐτό, ἄλλωστε, δὲν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι ποὺ ἐμπιστεύτηκαν τὴ διδασκαλία τοῦ Βάμβα, ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι ἐπηρέαστηκαν, ἄλλος λιγότερο, ἄλλος περισσότερο, στὸν μετέπειτα φιλελεύθερο προσανατολισμὸ τους.⁷⁹

Ἀναλύσαμε καὶ ἐξηγήσαμε παραπάνω τὶς διάφορες φάσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες πέρασαν οἱ προβληματισμοὶ καὶ οἱ θέσεις τοῦ Α. Κοραῆ σχετικά μὲ τὴν καθεστωτικὴ πορεία καὶ προοπτικὴ τῶν Ἑπτανήσων, καὶ τὴ σύνδεσή τους μὲ τὸ ἔθνικὸ ζήτημα. Ἄν καί, τελικὰ, τὸν ἀρχικὸ ἐνθουσιασμὸ διαδέχθηκαν ἡ ἐπιφύλαξη καὶ ἀμέσως μετὰ ἡ ἀδιαφορία καὶ ἡ σιωπὴ —στὰση εὐκολα κατανοητὴ μέσα στὸ πλαίσιο τῶν διεθνῶν ἐξελίξεων— εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὴν κεφαλονίτικη συνείδηση θὰ εἶχαν ἀποτυπωθεῖ ἡ ἀγωνία καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Χιώτη διαφωτιστῆ γιὰ τὰ ἰόνια νησιά. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ κοραϊκὸς στοχασμὸς σιωπήσει, ἀνοιξε μιὰ ἄλλη πιὸ ζωντανὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς Κεφαλονίτες νέους σπουδαστές, οἱ ὁποῖοι συναντοῦσαν τὸν Κοραῆ καὶ τὸν κύκλο του στὸ Παρίσι καὶ δέχονταν τὴν ἐπίδραση τῶν ιδεῶν του. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ νέοι ἐκεῖνοι μὲ τὴν ἐπιστροφή τους στὴ γενέτειρα ἔφερναν στίς ἀποσκευές τους πολιτικὰ φυλλάδια τοῦ Κοραῆ, ἐνῶ οἱ ἴδιοι γίνονταν φορεῖς τῶν φιλελεύθερων κοραϊκῶν ιδεῶν. Καὶ φυσικὰ γι' αὐτὲς τὶς νεοτεριστικὲς ιδέες θὰ ἀντιμετώπισαν τὴν ἀντίδραση τῶν συντηρητικῶν δυνάμεων τῆς τοπικῆς κοινωνίας, καθὼς οἱ σύγχρονοι τοῦ Κοραῆ «εἶχαν συνδυάσει τὸ ἔργο του μὲ τὶς πιὸ προωθημένους δημοκρατικὲς προτάσεις ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία κατὰ τὴν πρώτη τριακονταετία τοῦ 19ου αἰῶνα».⁸⁰

79. Μεταξὺ τῶν μαθητῶν τοῦ Βάμβα στὴν Κεφαλονιά ἀναφέρονται οἱ ἐγγελοινοὶ Ἰωάννης Μενάγιας (1800 περίπου-1870) καὶ Θεόδωρος Καρούσος (1808-1876), ὁ ὁποῖος δραστηριοποιήθηκε καὶ στὸ ἐθνικὸ κίνημα, καθὼς καὶ οἱ ἡγέτες τοῦ ἐπτανησιακοῦ ριζοσπαστισμοῦ Ἡλίας Ζερβὸς-Ἰακωβάτος (1814-1894) καὶ Ἰωσήφ Μομφερράτος (1816-1888). Βλ. γι' αὐτοὺς ἀντίστοιχα Η. Τσιτσέλης, *ὁ.π.*, σ. 396-401, 216-224, 143-168 καὶ 482-489. Μαθητῆς, ἐπίσης, τοῦ Βάμβα στὸ Ἀργοστόλι καὶ στὴ Σχολὴ τοῦ Κάστρου ὑπῆρξε ὁ σατιρικὸς καὶ κοινωνικὸς στοχαστῆς Ἀνδρέας Λασκαράτος (1811-1901), βλ. Ἀνδρέας Λασκαράτος, *Αὐτοβιογραφία*, μτφρ. [ἀπὸ τὰ ἰταλικά] Πύπη Θεοδωράτου, Εἰσαγωγή, σημειώσεις Ἀλβή Σιδέρη, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα 1983, σ. 37-40.

80. Βλ. Φ. Ἡλιοῦ, *Ἰδεολογικὲς χρήσεις τοῦ κοραϊσμοῦ στὸν 20ῦ αἰῶνα*, *ὁ.π.*, σ. 68.

“Αλλωστε, στὸ νησί συναντιοῦνταν καὶ μὲ ἄλλους νέους πτυχιούχους, ποὺ ἐπέστρεφαν μετὰ τὸ 1830 ἀπὸ τὰ ἰταλικά πανεπιστήμια, γεμάτους ἐμπειρίες λόγω τῆς συμμετοχῆς τους στὰ ἐπαναστατικά γεγονότα τῆς ἰταλικῆς χειρσονήσου.⁸¹ Ἡ παρουσία ὅλων αὐτῶν δημιουργοῦσε μιὰ νέα δυναμικὴ γιὰ τὸν ἀγώνα κατὰ τῆς Βρετανικῆς Προστασίας. Οἱ διεργασίες καὶ οἱ ζυμώσεις μέσα στοὺς φιλελεύθερους κύκλους τοῦ νησιοῦ γίνονταν οὐσιαστικές. Καθοριστικὸ ρόλο στὸν προβληματισμὸ τῶν φιλελευθέρων ἔπαιξε ἡ ἴδρυση τοῦ ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους, καθὼς ἡ ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία, ὅσο ἀνάπηρη καὶ ἀνῆταν, ἀποτέλεσε γιὰ τοὺς Κεφαλονίτες (καὶ γενικότερα τοὺς Ἑπτανήσιους) πατριῶτες βασικὴ ἀφορμὴ ἐθνικῆς ἀνάτασης καὶ ἐλπίδων, ἀφοῦ ἀποδυνάμωνε τὸ ἐπιχείρημα τῆς συνέχισης τῆς Βρετανικῆς Προστασίας στὰ ἰόνια νησιά. Ὡρίμαζε δηλαδὴ ἡ ἐνωτικὴ ἰδέα, ἐνῶ παράλληλα ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1830 σημειώνονταν οἱ πρῶτες ἀντιστασιακὲς ἐνέργειες.⁸²

“Οταν, λοιπόν, στὶς ἀρχὲς τῆς ἐπόμενης δεκαετίας (τὸ 1843), ὁ Ἄγγλος ἀρμοστής τῶν Ἑπτανήσων ἐπέτρεψε τὴν ἴδρυση καὶ λειτουργία λεσχῶν, οἱ φιλελεύθεροι τῆς Κεφαλονιάς «σὰν ἔτοιμοι ἀπὸ καιρὸ» ἴδρυσαν χωρὶς καθυστέρηση τὴ λέσχη τους. Καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς («Ὁ Κοραΐς»), πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνα διαφωτιστῆ καὶ πολιτικοῦ στοχαστῆ Α. Κοραΐ ἦταν ἐπικρατοῦ στὸν κεφαλονίτικο χῶρο: Μαθητὲς —μὲ τὴν οὐσιαστικὴ σημασία τῆς λέξης— τοῦ Κοραΐ καὶ παλαιοὶ συνομιλητὲς του βρῖσκονταν μετὰ τῶν φιλελευθέρων ἢ προσωπικότητα καὶ ἡ ἐθνικὴ προσφορά του εἶχαν ἐκτιμηθεῖ στὴ συνείδηση εὐρύτερων ομάδων· οἱ ἰδέες του συγκινοῦσαν, ἀφύπνιζαν καὶ κινητοποιοῦσαν· ἀλλὰ καὶ ἡ πρόσφατη Ἐπανάσταση τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843 κατὰ τῆς ἀπολυταρχίας τοῦ Ὁθωνα ἐπικαιροποίησε τίς θέσεις του τίς σχετικὲς μὲ τὴ συγκρότηση ἀβασιλευτῆς δημοκρατίας. Ἐξάλλου, τὸ ὄνομα τοῦ Κοραΐ ἦταν ἀρκετὰ κατάλληλο νὰ δοθεῖ σ’ ἓνα φορέα ποὺ φιλοδοξοῦσε νὰ στηρίξει τὴν παιδεία καὶ νὰ ἐργαστεῖ γιὰ τὴν πολιτικὴ διαπαιδαγώγηση τοῦ συλλογικοῦ ὑποκειμένου, νὰ ἀναδείξει τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ νὰ περιφρουρήσει τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια, νὰ ἐπιμείνει στὸν ἐθνικὸ φρονηματισμὸ καὶ νὰ διαδώσει τὴν ἐθνικὴ ἰδέα, νὰ ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν ἐθνικὴ ὀλοκλήρωση.

81. Βλ. Ἀντώνης Λιάκος, «Ἡ διάθλαση τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, 1830-1850», *Τὰ Ἱστορικά* 1 (1983), 129-130.

82. Γιὰ τίς διεργασίες ποὺ σημειώνονταν μέσα στοὺς κεφαλονίτικους φιλελεύθερους κύκλους μέχρι τὴν «ἐπίσημη» ἐμφάνιση καὶ δράση τῶν Μεταρρυθμιστῶν καὶ Ριζοσπαστῶν, βλ. Μιράντα Παξίμαδοπούλου-Σταυρινού, *Οἱ ἐξεγέρσεις τῆς Κεφαλληνίας κατὰ τὰ ἔτη 1848 καὶ 1849*, ἔκδοση Ἑταιρείας Κεφαλληνιακῶν Ἱστορικῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα 1980, σ. 51-62.

Πρέπει, τέλος, να σημειωθεί ότι η προσωπικότητα και το έργο του Κοραΐ θα εξακολουθήσουν και κατά την επόμενη περίοδο της Βρετανικής Προστασίας να συγκινούν και να προβληματίζουν το μαχόμενο ένωτικό κίνημα, αλλά και το τελευταίο δε θα πάψει να τιμά το μεγάλο πολιτικό στοχαστή. Δεν είναι τυχαίο που ριζοσπαστική εφημερίδα το 1862 αναδημοσίευε απόσπασμα από τα «Προλεγόμενα» του Κοραΐ στο μεταφρασμένο έργο του Beccaria, εξέχοντα χρόνια μετά την πρώτη έκδοση του έργου.⁸³ Αλλά και μετά την Ένωση Κεφαλονίτες, επίγονοι των Ριζοσπαστών, συνέχιζαν στην Αθήνα να επικαλούνται τον Κοραΐ. Ο δημοσιογράφος και άσυμβίβαστος αγωνιστής Παναγιώτης Πανάς (1832-1896),⁸⁴ σε σημαντικό άρθρο του το 1875 για την αναγκαιότητα ριζικής πολιτειακής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, υπερασπιζόταν «τάς όρθας και πατριωτικές του άθανάτου Κοραΐ συμβουλάς», που είχε παράσχει για την καθιέρωση δημοκρατικού πολιτεύματος στο νεοελληνικό κράτος.⁸⁵ Ο πρωτοπόρος δημοκράτης και κοινωνιστής Ρόκκος Χοϊδάς (1830-1890)⁸⁶ μίλησε το 1877 στην Αθήνα, με την ευκαιρία της ανακομιδής των όστων του Κοραΐ, για την προσωπικότητα και την προσφορά του μεγάλου Έλληνα διαφωτιστή.⁸⁷

ΠΕΤΡΟΣ ΠΕΤΡΑΤΟΣ

83. Βλ. «Πολιτικά περί Ελλάδος σκέψεις Άδαμαντίου Κοραΐ (Εκ τῶν Προλεγομένων τῆς μεταφράσεως τοῦ Βεκκαρίου)», ἐφ. Ἐλευθερῆς Ριζοσπαστικῆς, φ. 13, 8/20.12.1862, 1αβγ-2αβγ.

84. Γιὰ τὴ ζωὴ, τὴ δράση καὶ τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Π. Πανά βλ. Η. Τσιτσέλης, ὁ.π., σ. 507-510· Ἐρασμία-Λουΐζα Σταυροπούλου, Παναγιώτης Πανάς (1832-1896). Ἐνας ριζοσπαστικὸς ρομαντικὸς, ἐκδ. Ἐπικαιρότητα, Ἀθήνα 1987.

85. Βλ. Π. Πανάς, «Ἀρχαὶ καὶ πορεία», ἐφ. Ἐργάτης, φ. 1, 28.8.1875, σ. 2α.

86. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πολὺμορφὴ δράση τοῦ Ρ. Χοϊδά βλ. Ἀγγελο-Διονύσης Δεμπόνος, Ρόκκος Χοϊδάς, ὁ ἐπίγονος τῶν Ριζοσπαστῶν, Ἀργοστόλι 1984· Σπύρος Λουκάτος, Ρόκκος Χοϊδάς, ὁ κήρυκας τοῦ ἑλληνικοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐκδ. Ἀλκυόν, Ἀθήνα 1984· Γάσος Βουρνάς, Τὸ ξεκίνημα τῆς φωτιᾶς (Ρόκκος Χοϊδάς) [μυθιστορηματικὴ βιογραφία], ἐκδ. Τολίδης, Ἀθήνα [1974].

87. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Π. Νούτσο, ὁ.π., σ. 51. Πρβλ. Φ. Ἡλιού, ὁ.π., σ. 71 καὶ σημ. 94.